

PAPER DETAILS

TITLE: Niyâzî-i Misrî ve "Risâle-i Etvâr-i Seb'a" Adli Eseri

AUTHORS: Muharrem ÇAKMAK

PAGES: 99-128

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/657991>

Niyâzî-i Mısrî ve “Risâle-i Etvâr-ı Seb’a” Adlı Eseri

Muharrem Çakmak *

Özet: Niyâzî-i Mısrî, başta Divan’ı olmak üzere çok sayıda eser kaleme almış, eserleriyle tasavvuf ve edebiyata büyük katkıları olmuştur. Mısrî’nin eserlerinin bir kısmı çalışılmış olmakla beraber, bir kısmı henüz çalışılmamıştır. Bunlardan biri de Mısrî’nin “Risâle-i Etvâr-ı Seb’a” adlı eseridir. Mısrî, risâleyi mensubu bulunduğu Halvetî geleneğe uyarak müridin manevî gelişiminde onlara yol gösterici ve gördükleri rüyâları kendileri ta’bir edebilmeleri için rehber kitap olarak kaleme almıştır. Bundan önceki çalışmamızda, Niyazî-i Mısrî’nin “Etvâr-ı Seb’a” adlı risâlesinde mânevî gelişimin evrelerinde görülen rüyâ ve vâkiât hakkındaki yorumlarını araştırmıştık. Bu çalışmada ise, Niyazî-i Mısrî’nin fikrî mücadelesi ve eserlerini araştırarak “Risâle-i Etvâr-ı Seb’a” adlı eserini inceledik.

Anahtar Kelimeler: Niyazî-i Mısrî, rüyâ, vâkiât, ta’bir, etvâr-ı seb’a, nefis.

Abstract: (Niyazi-i Misri and his work Called “Risâle-i Atwâr-ı Sab’a”) Niyazi Misri wrote a number of works, including the Divan (collected poems). His works have made major contributions to sufism and literature. Although some of his works have been studied on, most of his works have not been studied on yet. One of these is his work called “Risale-i Etvar-ı Seb’a”. Niyâzî-i Mısrî wrote down his book named “Etvâr-ı Seb’a” in conformity with the Halwati tradition as a guiding light in spiritual progress of dervishes (disciple), and as a prospectus in the interpretation of the dreams they see. In this book, about which no independent study has been detected, are discussed the dreams seen by the dervishes throughout “sayr-u sulûk”. In our previous research, we have studied Mısrî’s interpretations on the meaning of the dreams and intuitions the dervishes happened to see through the phases of their spiritual evolution. In this study, we have introduced Niyazî-i Mısrî and his works and We have also made a study of his work called “Risale-i Etvar-ı Seb’a”.

Key Words: Niyazî-i Mısrî, Dream, Sufistic dreams, Sufistic interpretations Atwâr-ı Sab’a, Nafs.

Giriş

XVII. Yüzyıl mutasavvıflarından Niyâzî-i Mısrî, 1027/1618’de Malatya’da doğup, 1105/1694’de Limni adasında vefat etmiştir.¹ Vassâf, Niyâzî-i Mısrî için;

* Yrd.Doç.Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, email: muharem.cakmak@inonu.edu.tr

“Mevliden Malatya’lı, meskenen Bursalı, medfenen Limnili olup, pederi Malatya eşrafından “Soğancızâde” demekle meşhur tarik-i Nakşibendî ricâlinden Ali Çelebi’dir”, der.² Babasının ehl-i tarîk olması hasebiyle tasavvuf kültürü içinde yetişen Niyâzî-i Mısırî, genç yaşta Halvetî yoluna intisap etmiş ve daha sonra ilim seyahatiyle geldiği Mısır’da Kâdirî tarikatine yönelmişse de, gördüğü bir rüyayla tekrar Anadolu’ya dönerek Halvetî tarikatı üzere sülûkunu tamamlamıştır.³

Niyâzî-i Mısırî, Halvetiyye’nin dört ana kolundan Ahmediyye’nin Mısriyye kolunun pîri olarak kabul edilir. Onun Bursa merkezli irşad faaliyetleri, sürgünleri sebebiyle zaman zaman Rodos ve Limni’de devam etmiştir. Mısırî’nin sağlığında inşa edilen Bursa Ulu Câmiî’nin güney kısmında bulunan tarikatın âsitanesi/tekkesi, XX. yüzyılın başlarına kadar faaliyetini sürdürmüş ise de, daha sonra bakımsızlıktan yıkılan tekkenin yerine bugünkü postahane binası yaptırılmıştır.⁴

Mücadele ve sürgünlerle geçen bir hayat sürmesine rağmen, ilim ve irşad faaliyetlerini sürdüren Mısırî, çok sayıda eser kaleme almıştır. Bu eserlerden biri de, kendi ifadesiyle “her vakit mürşid huzûrunda ikâmet edemeyen” müridler için yazmış olduğu “Etvâr-ı Seb’a” adlı risâlesidir. Mısırî’nin irşad faaliyetlerinde mürid-mürşid birlikteliğini etkileyen sebeplerden biri de şüphesiz onun hayatındaki mücadele ve sürgünleridir. Daha önce yaptığımız araştırmada, Niyâzî-i Mısırî’nin “Etvâr-ı Seb’a” adlı risâlesinde mânevî gelişimin evrelerinde görülen rüyâ ve vâkıât hakkındaki yorumlarını incelemiştik. Bu çalışmada ise,

¹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul tsz., c. 1, s.162; Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divânı*, Ankara 2008, s. 43; Mustafa Aşkar, *Niyâzî-i Mısırî ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara 1998, s. 25; Hasan Kavruk, *Niyâzî-i Mısırî Hayatı-Sanatı-Eserleri ve Türkçe Şiirleri*, Malatya 2004, ss. XV-XVIII.

² Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, İstanbul 2006, c. 5, s. 73.

³ Bkz. Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidü’l-İrfan -On Dördüncü Sofra*, çev. Süleyman Ateş, İstanbul tsz., ss. 47-49. “Ben doğum yerim olan Malatya’da ilk ilim talebinde bulunduğum sırada kalbimde tarikat-ı sûfiyyeyi bilmek arzusu vardı. Önce onların meclislerine muhalif idim, gitmezdim. Fakat sohbetleri bereketiyle günden güne şevkim arttı, nihayet Halveti şeyhlerinden birine bey’at ettim. ... Nihayet bin kırk sekiz yılında –ki Bağdat bu yılda fethedilmişti– ilim talebi kasdıyla Diyarbekir’e sefer ettim. Ama asıl maksadım tarikat ilmi idi. Orada bir yıl kaldım. Sonra Mardin’e gittim. Orada da bir sene kaldım. Diyarbekir ve Mardin’de mantık ve kelim okudum. Oradan Mısır’a gittim. Mısır’da Şeyhuniye’de Kadiriyye’den bir şeyh buldum. Ona bey’at ettim ve Câmiu’l-Ezher’de de derse başladım. ... Senelerce Arap ve Rum şehirlerinde çok şeyhlerin sohbetlerine eriştim. Âkibet şeyhim, göz bebeğim Şeyh Ümmî Sinan Elmalî’nin hizmetine ulaştım.”

⁴ Mustafa Kara, *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler*, 2001, Bursa, s. 400; Mustafa Aşkar, “Niyâzî-i Mısırî”, *DİA*, İstanbul 2007, c. 33, s. 167; Salih Çift, “Ruhâniyetli Şehir Bursa’da Mısırî Dergâhları”, *Keşkül Üç Aylık Tasavvuf ve Kültür Sanat Dergisi*, Sayı: 21, İstanbul 2012, s. 47.

Niyâzî-i Mısırî ve eserlerini araştırarak onun mücadelesi ve eserleri bütünlüğünde "Etvâr-ı Seb'a" adlı risâlesini inceleme ve yayınlamayı amaçladık.

1. Niyâzî-i Mısırî, Hayatı ve Fikrî Mücadelesi

Niyâzî-i Mısırî'nin adı, Mehmed/Muhammed bin Ali, künyesi, Niyâzî-i Mısırî'dir.⁵ Nisbesi, ilim tahsili için Mısır'da bulunduğu döneme nisbetle "Mısırî" olmakla birlikte, Niyâzî-i Mısırî, Malatya doğumlu ve Malatya'lıdır.⁶ Mısırî'nin Malatya Aspozi'de⁷ doğduğu ya da doğum yerinin Soğanlı⁸ köyü olduğu şeklinde görüşler bulunmakla beraber Mısırî, "*Mevâidü'l-İrfan*" adlı eserinde kendisi, doğum yerinin Malatya olduğunu söyler ancak doğduğu yerin köy ya da mahalle olduğuna dair bir ifadesi bulunmamaktadır.⁹

Niyâzî-i Mısırî'nin adı, Mehmed olmakla beraber, Mısırî ismi öğrencilik yıllarında tahsil için Mısır'da kalması hasebiyle sevenleri tarafından verilmiş bir lakaptır.¹⁰ Şiirlerinde bazen "Mısırî", bazen de "Niyâzî" mahlasını kullanmış ve buradan hareketle bu ikisinin birleşiminden meydana gelen Niyâzî-i Mısırî, Mısırî Niyâzî ve Şeyh Mısırî diye tanınmıştır.¹¹

Niyâzî-i Mısırî, ilk eğitimini Malatya'da ailesinin yanında aldıktan sonra ilim için çıktığı seyahatinde önce Diyarbakır'a gelmiş ve burada bir yıl kalmıştır. Daha sonra Diyarbakır'dan Mardin'e gelen Mısırî, burada da bir yıl kalmıştır.¹² "*Mevâidü'l-İrfan*" adlı eserinde, Diyarbakır ve Mardin'de birer yıl kaldığını, mantık ve kelâm okuduğunu ifade eden Mısırî, bunlardan başka hangi ilimleri okuduğunu belirtmez.¹³ Ancak, Mısırî'nin Diyarbakır ve Mardin'de bulunduğu bu süre zarfında tefsir, hadis, fıkıh, akâid ve mantık gibi ilimleri tahsil ettiği kabul edilir.¹⁴ Niyâzî-i Mısırî, daha sonra Bağdat üzerinden Mısır'a geçmiş,¹⁵

⁵ Bağdatlı İsmail, *Hediyetü'l-Ârifin ve Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, İstanbul 1955, c. II, s. 305.

⁶ Erdoğan, a.g.e., s. 43; Aşkar, a.g.e., ss. 53-54; Kavruk, a.g.e., s. XV.

⁷ Bursalı, a.g.e., c. 1, s.162; Aşkar, "Niyâzî-i Mısırî", s.166; Orhan Tuğrulca, *Niyâzî-i Mısırî Bilge'nin Sofrası*, İstanbul 2012, s. 14.

⁸ Abdülbâki Gölpınarlı, "Niyâzî-i Mısırî", *Şarkiyat Mecmuası*, VII (1972)'den ayırtasım, s. 183; Erdoğan, a.g.e., s. 46; Hasan Turyan, *Bursa Evliyalari ve Tarihi Eserleri*, Bursa 1982, s. 119.

⁹ Mısırî, *Mevâidü'l-İrfan - On Dördüncü Sofra*, s. 47.

¹⁰ Aşkar, a.g.e., s. 61.

¹¹ Aşkar, "Niyâzî-i Mısırî", s. 167.

¹² Erdoğan, a.g.e., s. 47; Aşkar, a.g.e., ss. 64-66; Kavruk, a.g.e., s. XVI.

¹³ Bkz. Mısırî, *Mevâidü'l-İrfan - On Dördüncü Sofra*, ss. 47-48.

¹⁴ Erdoğan, a.g.e., s. 47.

¹⁵ Vassâf, a.g.e., c. 5, s. 74; Gölpınarlı, a.g.m., s. 183; Erdoğan, a.g.e., s. 47; Aşkar, a.g.e., s. 66;

burada Şeyhûniye’de Kâdiriyye’den bir şeyhe intisab etmiş ve Câmiu’l-Ezherde İslamî ilimleri tedrise başlamıştır.¹⁶

Mısır’da ilim tedrisi yanında tekkedeki hizmetini de üç yıl sürdüren Niyazî-i Mısri, bu esnada şeyhinin, zâhirî ilim talebinden vazgeçmedikçe tarikat ilminin kendisine açılmayacağını söylemesi üzerine ne yapması gerektiği konusunda kararsız kalır.¹⁷ Bu düşüncelerle Allah’a tazarru ve niyâz ile uyuduğu esnada gördüğü rüyâ¹⁸ üzerine buradaki tedris hayatını sonlandırarak tekrar Anadolu’ya uzanan bir seyahate çıkan¹⁹ Mısri, 1053/1643 yılında Mısır’dan ayrılır ve rüyâda kendisine işaret edilen mürşidi aramaya başlar.²⁰

Niyâzî-i Mısri’nin şeyhinden izin alarak Anadolu’ya dönüş yolculuğu olan bu seyahati üç yıl kadar sürmüştür.²¹ Mısır’dan ayrıldıktan sonra 1056/1646 senesinde Anadolu’ya dönen Mısri, daha sonra İstanbul’a gelmiş ve Sultanahmet civarında, Kadırga’daki Sokullu Mehmed Paşa câmiinin bir hücre-sine yerleşmiştir. Bu hücrenin, son zamanlara kadar Halvetiyye’nin Mısriyye kolu mensupları ve Mısri’yi sevenler tarafından "Mısri hücresi" diye anıldığı ve ziyâret edildiği kaydedilir.²² Niyâzî-i Mısri’nin, yine İstanbul’da Yedikule civarındaki Evhadüddîn Dergâhında i’tikâfa girdiği, bir müddet misafir olarak bu-

¹⁶ Mısri, *Mevâidü’l-İrfan- On Dördüncü Sofra*, s. 48.

¹⁷ Osman Nuri Küçük, "Niyazî-i Mısri’nin (1027-1105/1618-1694) Seyr ü Sülûk Sürecine İlişkin Vakıâları ve Sâliklere Tavsiyeleri", *Uluslararası Kulun Niyazı Mısri Niyazî Sempozyumu*, Malatya 2011, ss. 3-4.

¹⁸ Bkz. Mısri, *Mevâidü’l-İrfan- On Dördüncü Sofra*, s. 48: "İlimden ayrılmam bana güç geldi. Ağlayarak tazarru ve niyaz ile Allah’a istihare ettim ve uyudum. Gördüm ki güya ben büyük bir şehirdeyim, sultana hizmet ediyorum. Sultan da Şeyh Abdülkadir Geylani (k.s.) imiş. Kendisinin avlusu geniş bir sarayı var. Kendisi, nedimlerinden büyük bir cemaat arasında bir tarafta abdest alıyor. Sanki ben de öbür tarafında tereddüt içerisinde duruyorum, bana kızacağından korkuyorum. Oradan çıkacak bir yer de bulamadım. Beni gördü, çağırdı. "Ey sûfi. Hemen kendisine döndüm ve önünde durdum. Hadimlerinden birine "buna bir kese getir" dedi. Hizmetçi çabuk çabuk birkaç adım gidince "gel, dedi, ona kendi cebinden vereyim." Elini cebine soktu, bir kese çıkardı ve bana uzattı. Huzurunda keseyi açtım. İçinde taze sikkeli dirhemler vardı. Başka bir kese daha gördüm, onu da açtım. Onda da taze sikkeli dinarlar vardı. Ben: Efendim, bu iki kesenin manası nedir diye sordum. Cevaben dedi ki: "Dirhemler zâhir ilimdir, öğren ve onunla amel et. Dinarlar tarikat ilmidir, ona ancak sana takdir edilmiş bulunan kimsenin (mürşidin) yüzünden kavuşabilirsin" ve bana "senin şeyhin bu şehirde değildir" diye işaret etti. Söylemeye muktedir olamayacağım bir ferah ve sevinç ile uyandım."

¹⁹ Bkz. Mısri, *Mevâidü’l-İrfan- On Dördüncü Sofra*, ss. 48-49.

²⁰ Aşkar, a.g.e., s. 71.

²¹ Aşkar, a.g.e., s. 71.

²² Vassâf, a.g.e., c. 5, s. 75; Gölpınarlı, a.g.m., s. 183.

lunduğu Kasımpaşa'daki Uşşakî Hankâhında teberrüken bir kuyu kazdığını ve bu kuyunun da "Şifâ kuyusu Mısrî kapısı" diye meşhur olduğu kaydedilir.²³

Daha sonra İstanbul'dan Bursa'ya gelen Mısrî, Bursa'da Ulu Camii'nin yanındaki medresede ve Veled-i Enbiyâ Camii kayyımı Sebbağ Ali Dede'nin evinde kalmıştır.²⁴ Mısrî, bu zaman zarfında ibadet ve taatla meşgul olmuş ve zamanın ileri gelen âlimlerini ziyaret etmiştir.²⁵ Bursa'da bir müddet kaldıktan sonra arayışını sürdüren Mısrî, yine bir rüyâ ile Bursa'dan ayrılarak Uşak'a gelmiştir.²⁶ Uşak'ta Halvetî şeyhi Ümmî Sinan'ın halifelerinden Şeyh Mehmed Halvetî'nin zâviyesine misafir olan Mısrî, bir müddet dergâhta hizmette bulunmuş, ibadet ve taatla meşgul olmuştur.²⁷ Bu sırada Uşak'a gelen Ümmî Sinan, Şeyh Mehmed'e, "Muhammed Mısrî" isminde bir dervişin gelip gelmediğini sorduğunda Şeyh Mehmed, geldiğini ve kendilerine teslim edeceklerini söyler. Bu buluşma ile aradığını bulan Mısrî, Şeyh Ümmî Sinan'a bey'at ederek dönüşte şeyhi ile beraber Elmalı'ya gitmiştir.²⁸

Halvetiyye'nin Ahmediyye koluna mensub olan Ümmî Sinan'ın dergâhında, imamlık görevi, halka vaaz ve nasihatte bulunma, şeyhin oğlu ve diğer ihvana ders okutma gibi faaliyetlerde bulunan Niyâzî-i Mısrî, bunun yanı sıra dervişlerin kışlık buğday ve ununu hazırlama, tekkeye sırtında odun taşıma gibi hizmetleri de yürütür. Ümmî Sinan'ın dergâhındaki bu hizmetleri dokuz sene sürdüren Mısrî, bu süre zarfında şeyhin kontrolünde halvet ve çile çıkararak bir taraftan da manevi eğitimini ikmâl eder.²⁹

Ümmî Sinan'dan sülûkunu tamamlayan Niyâzî-i Mısrî, şeyhin icâzet ve hilafet vermesiyle irşadla görevlendirilir. Şeyhi Ümmî Sinan ile karşılaştığı Uşak'a gelerek pirdaşı Şeyh Mehmed'in zâviyesinde bir süre misafir olan Mısrî, Şeyh Mehmed'in yönlendirmesiyle irşad ve vaaz u nasihat için Çal kazasına gider. Burada kısa bir müddet kaldıktan sonra tekrar Uşak'a geri döner. Daha sonra Kütahya'dan gelen talep üzerine Şeyh Mehmed'in irşad için kendisini Kütahya'ya gönderme isteğini kıramayan Mısrî, Kütahya'ya gelerek bir yıl kadar da burada irşad faaliyetlerinde bulunur.³⁰ Niyâzî-i Mısrî'nin Kütahya'da

²³ Vassâf, a.g.e., c. 5, ss. 75-76; Aşkar, a.g.e., ss. 72-73.

²⁴ Erdoğan, a.g.e., s. 49; Aşkar, a.g.e., s. 73.

²⁵ Vassâf, a.g.e., c. 5, s. 76; Aşkar, a.g.e., ss. 73-74.

²⁶ Aşkar, a.g.e., s. 74.

²⁷ Erdoğan, a.g.e., s. 50; Aşkar, a.g.e., s. 74.

²⁸ Vassâf, a.g.e., c. 5, s. 76; Gölpınarlı, a.g.m., s. 183.

²⁹ Erdoğan, a.g.e., s. 51; Aşkar, a.g.e., ss. 77-78.

³⁰ Gölpınarlı, a.g.m., s. 184; Kara, *Niyâzî-i Mısrî*, ss. 11-12; Erdoğan, a.g.e., s. 52-53; Aşkar, a.g.e., ss. 82-86.

bulunduğu yıllarda Kadızâdelilerin etkisiyle zikir ve devrânın yasaklanması, Mısırî'yi bir hayli müteessir eder.³¹ O dönemde Mısırî'yi müteessir eden bir diğer gelişme ise, Kütahya'da bu görevi sürdürürken şeyhi Ümmî Sinan'ın ölüm haberini almasıdır.³²

Niyâzî-i Mısırî, şeyhi Ümmî Sinan'ın (ö.1067/ 1658) ölüm haberini almasıyla, yerine Bahşîzade Ahmed Efendi'yi halife tayin ederek Kütahya'dan ayrılır.³³ Şeyhinin vefatı ve dönemin olaylarından çok fazla müteessir olan Mısırî, bir müddet Uşak'ta kaldıktan sonra pirdaşı Mehmed Efendi'den izin alarak, Bursa'ya gitmek üzere yola çıkar. 1072/1662 yılı başında bir-iki müridiyle birlikte Bursa'ya gelen³⁴ Mısırî, daha önce misafir olduğu Veled-i Enbiyâ Camii kayyımı Sebbağ Ali Dede'nin evinde kendisine tahsis edilen bölümde bir müddet kalır. Daha sonra kendisi için yaptırılan dergâhın tamamlanmasına kadar, Ulu Camii yakınındaki medresede ve Şhreküstü Camii'ndeki bir hücrede kalan Mısırî, Bursa'da kaldığı süre zarfında Ulu Camii'nde vaaz ve irşad faaliyetlerinde bulunur.³⁵ Bu yıllarda Hacı Mustafa adındaki müridinin kız kardeşiyle evlenen Niyâzî-i Mısırî'nin Fâtıma ve Çelebi Ali adında iki çocuğunun dünyaya geldiği ve Mısırî'nin geçimini temin etmek için Bursa'da mum yapıp sattığı kaydedilir.³⁶

İmam Busûrî'nin Kasîde-i Bür'e (Bürde)'sine yapmış olduğu Tesbî'i (Tesbî' Kasîde-i Bürde)³⁷, yine bu dönemde tamamlayan³⁸ Mısırî aynı zamanda, yürütmüş olduğu irşad faaliyetleri, vaaz ve nasihatlerle Bursa'da tanınmaya başlamıştır. Niyâzî-i Mısırî, bunun yanı sıra çevresinde devam edegelmekte olan dinî ve siyasî gelişmelere kayıtsız kalmamış, bu olaylara aktif olarak katılmıştır. Bu gelişmelerden biri de vâizler sınıfından padişaha yakın olan Vanî Mehmed Efendinin (ö.1096/1685) tahrikleriyle Halvetîlere karşı alınan kararların hissedilir şekilde sertleşmeye başlaması,³⁹ semâ ve devrân zikrinin yasaklanmasıdır.⁴⁰ Buna karşılık Mısırî, bu yasağa sebep olan Vâni Efendi ile onun temsil etmiş

³¹ Erdoğan, a.g.e., s. 53; Aşkar, a.g.e., s. 87.

³² Mustafa Aşkar, "Tarikat-Devlet İlişkisi, Kadızâdeli ve Meşâyih Tartışmaları Açısından Niyâzî-i Mısırî ve Döneme Etkileri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 1, sayı: 2, Ankara 1999, s. 60.

³³ Aynı yer.

³⁴ Erdoğan, a.g.e., s. 54; Aşkar, a.g.e., s. 89.

³⁵ Aşkar, a.g.e., s. 90.

³⁶ Erdoğan, a.g.e., s. 55; Aşkar, "Niyâzî-i Mısırî", s. 167; Mustafa Tatçı, *Malatya'nın Gönül Sultanı Niyâzî-i Mısırî*, Malatya 2013, s. 49.

³⁷ Bkz. Niyâzî-i Mısırî, *Kasîde-i Bürde Tesbî'i*, haz. Musa Yıldız, H yayınları, İstanbul 2010.

³⁸ Vassâf, a.g.e., c. 5, s. 77; Erdoğan, a.g.e., s. 58.

³⁹ Aşkar, "Tarikat-Devlet İlişkisi", s. 61.

⁴⁰ Erdoğan, a.g.e., s. 59.

olduğu zihniyeti sürekli eleştirmiş,⁴¹ Mehmed Vanî Efendiye karşı tavır almaktan ve vaazlarında "*Zikrullah'ta Vâni olmayın*"⁴² demekten çekinmemiştir.⁴³

XVI. yüzyılda, Birgivî Mehmed Efendi (ö. 981/1573)'nin tasavvufî çevrelere müsamahakâr olmakla suçladığı yönetime ve tarikat mensuplarına karşı cephe almasıyla başlayan tasavvuf karşıtlığı, XVII. yüzyılda IV. Murad devrinin (1623-1640) ortalarından IV. Mehmed'in saltanat dönemine (1648-1687) kadar olan süreçte tekke-medrese çatışmasını körükleyen bir ayrılık hareketine dönüşmüştür.⁴⁴ Kadızâdeliler ile tasavvuf müntesipleri arasında yaşanan tartışmaların en yoğun olduğu IV. Mehmed dönemi, tasavvuf aleyhtarı bir akımın devlet nezdinde itibar kazandığı dönem olmuştur. IV. Mehmed'in çocuk yaşta tahta çıkmış olmasının da etkisiyle onun saltanatının ilk yılları bir tür ortak yönetime dönüşmüş, bu ortak yönetim sırasında Kadızâdelilerin bir yolunu bulup iktidara sızması ve kısa zamanda nüfuz kazanmasıyla IV. Mehmed'in etrafı selevi akım mensuplarının kuşatılmıştır.⁴⁵ Bütün bu dönemlerde tartışma konuları, Hz. Peygamber'in babasının imanı; Yezid'e lânet okuma; dinde bid'atler meseli; kabir ziyaretinin meşruiyeti; aklî ilimlerin lüzûmu; ezan, na't-ı Nebî ve mevlid gibi metinlerin makamla okunması; sema ve devrân zikrinin cevazı; regâib, berât ve kadir gecesini namazları gibi hususlardır.⁴⁶

Birgivî Mehmed Efendi'nin sûfîler aleyhindeki görüşlerini benimseyen Kadızâde Mehmed Efendi adlı vaiz etrafında gelişen olaylar, dönemin fukahâ-meşâyih ilişkilerini en çok gerginleştiren etkenlerden biri olmuş, Kadızâde Mehmed Efendi ile Halvetî şeyhlerinden Abdülmecid Sivâsî (ö.1049//1639) arasında tarihe "fakılar-sofular mücadelesi" olarak geçen sert tartışmalar yaşan-

⁴¹ Aşkar, "Niyâzî-i Mısırî", s. 167.

⁴² Niyâzî-i Mısırî, (وَلَا تَبْنِ فِي ذِكْرِي) "*Beni anmada gevşeklik göstermeyin*" (Tâhâ, 20/42), âyetinin manasıyla Mehmed Vâni'ye telmihte bulunmuştur. (Vassâf, a.g.e., c. 5, s. 78). Bir iş hususunda gevşeklik göstermek anlamındaki (وَجَى) kelimesinin "fâil" kalıbıyla "*Zikrullah'ta Vâni olmayın!*" demekle Mısırî, "*Zikrullah'ta gevşek olmayın*" anlamını kasdederek Vâni Mehmed Efendi'ye göndermede bulunmaktadır.

⁴³ Gölpınarlı, a.g.m., s. 184.

⁴⁴ Cengiz Gündoğdu, "XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivâsîler - Kadızâdeliler Mücadelesi", *İLAM Araştırma Dergisi* c. III, sy. sayı 1, İstanbul 1998, ss. 38-41.

⁴⁵ Mustafa Armağan, "Bursa'da İki Rakip Sürgün: Niyâzî-i Mısırî ve Vâni Mehmed Efendi" *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü - 2*, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Bursa Kitaplığı: 12, Bursa 2003, s. 260-261.

⁴⁶ Mustafa Kara, *Niyâzî-i Mısırî*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994, ss. 5-6; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, s. 359-360; Ferhat Koca, "Osmanlılar Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakılar İle Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/I, s. 106.

mıştır.⁴⁷ Kadızâde Mehmed Efendi'nin vefatından sonra onun taraftarları olan vâizler, şer'an haram olduğu kesin delillerle sabit olmayan bazı şeylerin haramlığını iddia etmeye devam etmiş ve bunları yapanları küfürle suçlamışlardır. Bunun yanı sıra cemaatle nâfile namaz kılınması, makamla salavat getirip na't-ı şerif okunması, tasavvuf ehlinin semâ ve devran yapması gibi hususlara şiddetle karşı çıkmışlardır.⁴⁸ Kadızâde Mehmed Efendi'nin fikirlerini yayan takipçileri tarafından devam ettirilen bu hareketin mensupları "Kadızâdeliler" veya halk arasında "*Fakih*" kelimesinden türetilen "*Fakılar*" diye anılmaktadır.⁴⁹

Niyâzî-i Mısırî'nin yaşadığı dönem olan XVII. yüzyıla gelindiğinde Kadızâdelî-Sivasî tartışmaları şeklinde kutuplaşan bu mücadele daha da sertleşmiş, Kadızâdeliler sûfilerin aleyhine şiddete varan tavırlar almışlardır.⁵⁰ Bu dönemde büyük bir kampanya başlatan Kadızâdeliler, bid'at telakki ettikleri hususlara savaş açmış, camilere birden fazla minare yapmanın, sema ve sesli zikir meclislerinin caiz olmadığını yaymaya başlamıştır.⁵¹ Bu hareketin ikinci safhası olan bu dönemde Kadızâdelileri Üstüvânî Mehmed Efendi (ö.1072/1661) temsil ederken, Sivasîlerî temsilen Abdülehad Nûrî (ö. 1061/1651) gibi isimler ön plana çıkmaktadır.⁵² Sultan İbrâhim'in hükümdarlığının son yılları ile yedi yaşında tahta çıkan IV. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarına rastlayan Kadızâdelî hareketin bu ikinci döneminde Üstüvânî Mehmed Efendi'nin başı çektiği vaizler grubu, sarayda büyük nüfuz elde etmiştir. Dönemin önde gelen şeyhleri başta olmak üzere kendilerine ters düşen yönetici ve vezirleri suçlayan Kadızâdeliler, şeyh ve dervişlerin dinsiz olduklarını yaymışlardır.⁵³ Şeyhülislâm Bahâî Mehmed Efendi'den semâ ve devranın haram olduğuna dair bir fetva da alan Kadızâdeliler'in saraydaki bu nüfuzu, hâmlerinin çoğunun katledildiği "Çınar Vak'ası"na (1066/1656) kadar sürmüştür.⁵⁴

Bid'at anlayışı çerçevesinde bütün topluma yönelik düşmanlıklarını genişleten Kadızâdeliler,⁵⁵ kendi aralarında İstanbul'da bulunan bütün tekkeleri

⁴⁷ Cengiz Gündoğdu, "XVII. Yüzyıl Osmanlısında Siyasi Otoritenin Ulemâ-Sûfî Yaklaşımına Dair Bir Örnek: IV. Murat-Kadızâde-Sivîşî", *Dini Araştırmalar*, 1999, c. 2, sayı 5, s. 212; Koca, a.g.m., s. 105

⁴⁸ Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", *DİA*, c. XXIV, s.101.

⁴⁹ Cengiz Gündoğdu, "Sivasîler - Kadızâdeliler Mücadelesi", ss. 38-41.

⁵⁰ Aşkar, "Tarikat-Devlet İlişkisi", s. 62.

⁵¹ Armağan, a.g.m., s. 261.

⁵² Salih Çift, "Dönemin Aktüel Meseleleri Ekseninde Vâni Mehmed Efendi-Niyâzî-i Mısırî İhtilâfı", *Ulusal Vâni Mehmed Efendi Sempozyumu*, Bursa 2012, s. 59

⁵³ Koca, a.g.m., s. 106-107; Çavuşoğlu, a.g.m., s. 101.

⁵⁴ Çavuşoğlu, a.g.m., s. 101.

⁵⁵ Koca, a.g.m., s. 106-107.

yıkma, rastladıkları dervişlere "tecdîd-i îman" teklif edip kabul etmeyenleri öldürme, hep birlikte padişaha gidip bid'atları kaldırmak için izin isteme, selâtin camilerinde tek minare kalacak şekilde diğer minareleri yıkma gibi kararlar alırlar. Semâ ve devranın haram olduğuna dair aldıkları fetva⁵⁶ ile elini daha da güçlendiren Kadızâdelilerin⁵⁷ 1066/1656'da Fatih Camii'nde makamla nat-ı şerif okuyan müezzinlere saldırmasıyla camide kavga çıkmış, kendilerine engel olmak isteyenlere karşı silahla mukâbeleye karar vererek Fatih Camii'nde toplanmışlardır.⁵⁸ Dönemin veziri Köprülü Mehmed Paşa durumu haber aldığı kadızâdeli vâizleri sürdürmek sûretiyle⁵⁹ bu meseleyi geçici olarak önlemişse de, kısmen önlenmiş olan bu mücadele, dönemin vaizlerinden Vanlı Mehmed Efendi (ö.1096/1685)'nin padişahı ve devlet erkânını etkilemesiyle bu dönemde yeniden ortaya çıkmıştır.⁶⁰

Kadızâdeliler hareketinin üçüncü dönemi olarak nitelenen Vâni Mehmed Efendi (ö.1096/1685) zamanında tartışmalar yeniden başlamış, IV. Mehmed'in himayesiyle etki ve nüfuzunu artıran Vâni Mehmed Efendi sûfilere karşı tavır almış, çıkartılan bir fermanla devrân zikri yasaklanmıştır.⁶¹ Kadızâdeli-Sivasî mücadelesinin bu üçüncü safhasında Vâni Mehmed Efendi (ö. 1096/1685)'nin karşısında ise, sûfilere temsilen dönemin coşkun mutasavvıfı Niyazî-i Mısırî (ö. 1105/1694) bulunmaktaydı.⁶² Bu dönemde, Vassâf'ın ifadesiyle Vâiz Vâni Mehmed Efendi, "*ehl-i tasavvufun ve hâsseten Niyazî-i Mısırî'nin hasm-ı cânı (can düşmanı)*" kesilmiştir.⁶³

⁵⁶ Kendisi tasavvufa meyilli ve bazı kayıtlara göre Mevlevî muhibbi olduğu halde Kadızâdeliler'den çekindiği veya bir olay çıkmasını istemediği için ehl-i tasavvufun aleyhine fetvalar verdiği kaydedilen Bahâî Mehmed Efendi, (1064/1654)'de vefat ettiğine göre, söz konusu fetvayı vefatına yakın bir dönemde vermiş olmalıdır. Bkz. Mehmet İpşirli - Mustafa Uzun, "Bahâî Mehmed Efendi", *DİA*, İstanbul 1991, c. IV, s. 464.

⁵⁷ Çavuşoğlu, a.g.m., s. 101.

⁵⁸ Koca, a.g.m., ss. 106-107.

⁵⁹ Bkz. Koca, a.g.m., s. 107. Olayı haber alan Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa, onlara nasihatte bulunmuş ise de söz dinletememiş, bunun üzerine ulemâyı toplayarak konuyu onlarla görüşmüştür. Kadızâdelilerin iddialarının geçersiz (bâtıl) olduğunu söyleyen âlimler, fitneye bâis olanların cezalandırılmaları gerektiğine fetva vermişlerdir. Durumu sultan IV. Mehmed'e arz eden Köprülü, olay çıkaranların katli hususunda ferman almışsa da, yeni olaylara yol açmamak için Kadızâdelileri öldürmeyip, Üstüvânî Mehmed Efendi (ö. 1066/1655) ve beraberindekileri Kıbrıs'a sürmüş ve böylece Kadızâdeliler hareketi fiilen sona erdirilmiştir.

⁶⁰ Aşkar, "Tarikat-Devlet İlişkisi", s. 62.

⁶¹ Aşkar, "Tarikat-Devlet İlişkisi", s. 62; Çavuşoğlu, a.g.m., s. 102.

⁶² Çift, "Dönemin Aktüel Meseleleri Ekseninde Vâni Mehmed Efendi-Niyazî-i Mısırî İhtilâfı", s. 59-60.

⁶³ Vassâf, a.g.e., c. 5, s. 77.

Bütün bu yasak ve baskılara rağmen zikir ve sohbet halkası gittikçe genişleyen Mısırî, derviş ve takipçileri dergâha sığmaz olunca, Nilüfer Çayı üzerine bir köprü yaptırmış olan Abdal Çelebi'ye, bir süredir devam eden tekke yaptırma isteği için izin verir. 1080/1670'de yapımı tamamlanan tekke, büyük bir coşku ve katılımla hizmete açılır.⁶⁴ Burada dikkat çekilen bir husus, Kadızâdeli zihniyetin tekkeleri yıkılım, ya da medreseye çevirelim gibi aşırı tutumlarına karşı, Niyazî-i Mısırî'nin tekkesinin hemen bitişiğine bir de medrese yaptırmasıdır ki, bu onun ilme verdiği değeri göstermesi açısından önemli görülmektedir.⁶⁵ Yasağa rağmen zikir ve devrâna devam eden Mısırî, Kadızâdelilerden gelen tenkit ve sataşmalara ise, yazdığı eserler ve şiirlerle⁶⁶ cevap vermiştir.⁶⁷

Bu tartışmalar sürerken Fazıl Ahmed Paşa Niyâzî-i Mısırî'yi Edirne'ye davet etmiş ve burada kırk gün kalan Mısırî, bu görüşmelerden sonra IV. Mehmed'in davetiyle Edirne'den İstanbul'a geçmiştir. Niyazî-i Mısırî'nin, Ayasofya Camii'nde bir cuma günü vaaz edeceğinin duyulmasıyla büyük bir kalabalık toplanır. Mısırî dönemin âlimleri, devlet adamları ve Sultan IV. Mehmed'in de bulunduğu bu mecliste zikrin faziletleri ve tekkelerin din ve millete yaptığı hizmetlerden bahseden etkili bir sohbet yapar. Bunun üzerine ikna olan IV. Mehmed, tekkelerin faaliyetlerinin serbest bırakılması, semâ ve devrân zikrinin yapılması gibi hususlara izin vermiştir.⁶⁸

Daha sonra Bursa'ya dönen Mısırî, burada hizmet ve irşad faaliyetlerini sürdürmekte iken çok geçmeden Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, onu bu defa padişah adına tekrar Edirne'ye davet etmiştir.⁶⁹ Üç yüz kadar müridiyle Edirne'ye gelen Mısırî, Edirne Eski Camii'nde vaaz etmiş, konuşmalarında dönemin içinde bulunduğu rahatsızlıkları dile getirmiştir.⁷⁰ Mısırî, bir kayda göre muharebenin devlet ve millet üzerindeki olumsuz etkileri hakkında padişah ve devlet adam-

⁶⁴ Gölpınarlı, a.g.m., s. 184; Erdoğan, a.g.e., s. 54.

⁶⁵ Aşkar, "Tarikat-Devlet İlişkisi", s. 67.

⁶⁶ *Bugün bir meclise vardım oturmuş pend ider vaiz*

Okur açmış kitabını bu halkı ağılatır vaiz

İki bölmüş cihân halkın birin cennete salmış

Eliyle kürsiden birin tamuya sarkıtır vaiz

"Bugün bir meclise vardım, vâiz oturmuş vaz u nasihat eder. Vaaz kürsüsünde kitabını açmış okur, okudukça da halkı ağılatır. Vaazında cihân halkını ikiye bölmüş, bir grubu cennete salmış, diğer grubu da eliyle cehenneme sarkıtır."

⁶⁷ Aşkar, a.g.e., s. 97.

⁶⁸ Vassâf, a.g.e., c. 5, s. 77; Erdoğan, a.g.e., s. 60-61; Aşkar, "Tarikat-Devlet İlişkisi", s. 66.

⁶⁹ Erdoğan, a.g.e., ss. 61-62; Aşkar, a.g.e., s. 113.

⁷⁰ Aşkar, "Tarikat-Devlet İlişkisi", s. 69; Selami Şimşek, *Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, Buhara Yay., İstanbul 2012, 2. Bsk., s. 187.

larını ye'se sevkedici sözler sarfetmiştir.⁷¹ Diğer bir görüşe göre ise Mısırî, bu konuşmasında cifre dayalı, gizemli sözler söylemiş ve bu sebeple de sürgün edilmiştir.⁷²

Niyâzî-i Mısırî sözlerinin devlet ve ordu aleyhine teşevvüşe/karışıklığa sebep olacağı endişesiyle, 1083/1673'de Rodos adasına sürgün edilmiştir.⁷³ Sürgün olarak geldiği adada, ayakları zincirli olarak adanın kalesinde bulunan kapalı bir hücreye konulan Niyâzî-i Mısırî, bir müddet sonra zincirlerden serbest bırakılır. Burada bulunduğu süre zarfında yine zikir ve sohbetlere devam eden Mısırî'yi, mahkumlar ve kale muhafızları hürmetle karşılamış, hatta kendisini Rodos'a götürmeye memur edilen Azbî Çavuş, görevinden ayrılarak Mısırî'nin yanında Adada kalmıştır.⁷⁴

Niyâzî-i Mısırî, dokuz ay kadar süren bu sürgünden sonra tekrar Bursa'ya dönmüş ve buradaki irşad faaliyetlerini kaldığı yerden sürdürmüştür. Diğer taraftan Mısırî'nin cezbeli hâli, vaazlarındaki siyasi üslûb ve cifre dayalı konuşmaları da aynı şekilde devam etmiştir.⁷⁵ Bütün bunlar ise, Mısırî'nin yine şikâyet edilmesine sebep olmuş ve Vâni Efendi gibi kimselerin de yönlendirmesiyle Mısırî, 1088/1677'de bu defa Limni'ye sürgün edilmiştir.⁷⁶

Niyâzî-i Mısırî, sürgün edildiği Limni Adası'nda da boş durmamış, burada da tasavvufî faaliyetlerini sürdürmüş, etrafına toplanan insanlara tarikatını yaymış, zikir ve devrâna devam etmiştir. Mısırî, Limni'de iki yıl sürgün kaldıktan sonra, cezası kaldırılarak devlet tarafından serbest bırakılmış ancak o, adadan ayrılmamış ve kaleden İskele Camii'ne taşınarak faaliyetlerini burada sürdürmüştür. Affedilmiş olduğu halde adadan ayrılmayan Mısırî, yaklaşık on beş sene kadar Limni'de kalmıştır.⁷⁷ Sürgünü kaldırılmasına rağmen Anadolu'ya dönmeyen Mısırî'nin Limni'ye sürgünü gibi geri dönüşü de fermanla olmuş, hakkındaki fermanla Anadolu'ya dönmesi istenen Mısırî, 1103/1691'de adadan ayrılarak tekrar Bursa'ya dönmüştür.⁷⁸

Bursa'ya döndüğünde Ulu Camii'nde derse başlayan Niyâzî-i Mısırî, önceden olduğu gibi Bursa'daki irşad faaliyetlerine devam etmiştir. Kendisine

⁷¹ Vassâf, a.g.e., c. 5, s. 78; Mustafa Tatçı, "Sürgünlerde Bir Veli: Niyâzî Mısırî (k.s.)", *Keşkül Üç Aylık Tasavvuf ve Kültür Sanat Dergisi*, Sayı: 21, İstanbul 2012, s. 55.

⁷² Gölpınarlı, a.g.m., s. 184; Erdoğan, a.g.e., s. 62.

⁷³ Vassâf, a.g.e., c. 5, s. 78; Gölpınarlı, a.g.m., s. 184.

⁷⁴ Erdoğan, a.g.e., s. 62; Aşkar, a.g.e., ss. 115-116.

⁷⁵ Vassâf, a.g.e., c. 5, s. 78; Gölpınarlı, a.g.m., s. 185; Erdoğan, a.g.e., s. 63.

⁷⁶ Erdoğan, a.g.e., s. 63.

⁷⁷ Aşkar, a.g.e., ss. 120-122.

⁷⁸ Erdoğan, a.g.e., s. 63; Aşkar, a.g.e., s. 122.

muhalif olanlar, söylediği fikirleri bahane ederek hakkında dedikodu yaymalarına rağmen o, inandığı gibi davranmaya devam etmiş ve faaliyetlerini sürdürmüştür.⁷⁹ Bu dönemde II. Ahmed'in ordusuyla 1104/1692'de Avusturya seferine çıkacağı haberini alan Mısırî, 200 müridiyle birlikte sefere katılmak için hazırlıklara başlar. Mısırî'nin sefer için hazırlık yaptığı duyulunca, kendisine Bursa'dan ayrılmayıp hayır dua ile meşgul olması için bir hatt-ı hümayun gönderilmesine rağmen o, padişaha cevap mahiyetinde bir mektup yazarak kendisine, bu isteğini kabul edemeyeceğini bildirir.⁸⁰ Allah tarafından gazâyâ memur olunduğunu söyleyen Mısırî, Yeni Kaplıca civarında çadır kurdurmuş ve sefere katılmak üzere burada iki yüz kadar müridi ile beraber hazırlıklarını sürdürmüştür.⁸¹

Niyâzî-i Mısırî'nin Tekfurdağı (Tekirdağ) yakınlarına kadar geldiğini öğrenen II. Ahmed, kendisine hediye olarak bir araba ve dervişlere dağıtılmak üzere önemli miktarda para göndererek kendisini Tekfurdağı'nda karşılamasını isterse de, II. Ahmed'in bu isteğine uymayan Mısırî,⁸² Bursa'ya geri dönmediği gibi Padişaha gönderdiği mektupta, etrafındaki kişilerin kendisine yanlış bilgiler verdiğini, onların sözüyle hareket etmemesi gerektiğini söyler.⁸³ Bunun üzerine Sadrazam Mustafa Paşa, Niyâzî-i Mısırî'nin Edirne'ye gelmesi halinde sözlerinin halk ve ordu üzerinde etkili olacağı ve büyük bir fitne kopacağı yönünde padişaha telkinlerde bulunur.⁸⁴ Müridleriyle birlikte Selimiye Camii'ne gelen Mısırî, öğle namazında vaaz edip sonra da Padişahla buluşmayı ümit ederken⁸⁵ Sadrazam, şeyhin sürgün edilmezse büyük bir kargaşa çıkacağını söyleyerek padişahı uyarmasıyla Mısırî'nin tekrar Limni'ye sürgün kararı verilir. Kaymakam Osman Paşa ile yeniçeri ağası Abdullah Ağa, padişah tarafından davet edildiğini belirterek Mısırî'yi camiden dışarı çıkarıp kendisine Limni'ye sürgün edildiğini tebliğ ederler.⁸⁶ Niyâzî-i Mısırî, Boğaz Hisar'da Kaptan Paşa'ya teslim edilir ve ayağına bukağı takılarak tekrar Limni'ye sürgün edilir.⁸⁷

Niyâzî-i Mısırî'nin ikinci defa sürülmesinin sebebi olarak, Viyana muharebesi sebebiyle siyasi otoriteyle ters düşmesi gösterilir.⁸⁸ Mısırî, Viyana seferine

⁷⁹ Aşkar, a.g.e., ss. 123-126.

⁸⁰ Erdoğan, a.g.e., s. 66-68; Aşkar, "Niyâzî-i Mısırî", s. 167.

⁸¹ Gölpinarlı, a.g.m., s. 185; Erdoğan, a.g.e., s. 68.

⁸² Aşkar, a.g.e., s. 130.

⁸³ Tatçı, a.g.e., ss.83-84.

⁸⁴ Aşkar, "Niyâzî-i Mısırî", s. 167.

⁸⁵ Erdoğan, a.g.e., s. 69; Aşkar, a.g.e., s. 131.

⁸⁶ Aşkar, "Niyâzî-i Mısırî", s. 167; Şimşek, a.g.e., s. 189.

⁸⁷ Gölpinarlı, a.g.m., s. 184; Erdoğan, a.g.e., s. 69; Tatçı, a.g.e., 84.

⁸⁸ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, s. 366.

çıkılmasına muhalefet ederken Vanî Mehmed Efendi ve yanındakiler bu seferin yapılması için taraf olduğu, hatta padişahı etkilemek için Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile işbirliğine gittiği kaydedilir. Netice itibarıyla Viyana'da alınan bozgun ve peş peşe gelen mağlubiyetler, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın boyunun vurulmasına sebep olurken, Vâni Mehmed Efendi de idareye olan yakınlığını kaybederek Kestel köyüne sürgün edilir.⁸⁹

Limni Adası'na ikinci kez gelişinde ada halkı tarafından çok iyi karşılanan Mısırî, adaya yerleşip, yine faaliyetlerini burada sürdürmeye devam etmiş, ibadet ve taatla meşgul olmuştur.⁹⁰ Bu gelişmelerden sonra Sultan II. Ahmed'e olan öfkesinin hiç dinmediği Sultan II. Ahmed'e yazdığı mektuptan anlaşılan Niyâzî-i Mısırî, hem önceki sürgünlerden, hem de bu son sürgünden çok yıpranmış ve bu dönemde artık iyice yaşlanmıştır.⁹¹ Kendisini ibadet ve zikre veren Mısırî, yemeden içmeden kesilmiş, Limni'deki câmiinin mihrabında riyâzete yönelmiştir.⁹²

İkinci Limni sürgününde 1104/1693'te otuz kadar müridiyle birlikte ada'ya gelen Niyâzî-i Mısırî, ertesi yıl 78 yaşında burada vefat etmiştir (20 Receb 1105/16 Mart 1694).⁹³ Soğuk bir mart günü kuşluk vakti Limni'de âlem-i cemâle intikal ettiğinde cebinden şu nutk u şerîf çıkmıştır:

*Ey garib bülbül diyarın kandedir
Bir haber ver gülizârın kandedir
Sen bu ilde kimseye yâr olmadın
Var senin elbette yârın kandedir.*⁹⁴

⁸⁹ Armağan, a.g.m., s. 262; Vassâf, a.g.e., c. 5, s. 78.

⁹⁰ Aşkar, a.g.e., s. 133.

⁹¹ Erdoğan, a.g.e., ss. 70-71; Aşkar, a.g.e., s. 134.

⁹² Aşkar, a.g.e., s. 135.

⁹³ Aşkar, "Niyâzî-i Mısırî", s. 167; Tatçı, a.g.e., s. 94.

⁹⁴ Mustafa Kara, "Gurbette Garib bir Halvetî Hz. Niyâzî-i Mısırî", *Keşkül Üç Aylık Tasavvuf ve Kültür Sanat Dergisi*, Sayı: 23, İstanbul 2012, s. 59.

Niyâzî-i Mısırî'nin Eserleri

Niyâzî-i Mısırî, başta Divan'ı olmak üzere çok sayıda eser kaleme almış, eserleriyle tasavvuf ve edebiyata büyük katkıları olmuştur. Osmanlı döneminde şiirleri çeşitli bestekârlar tarafından bestelenen tekke şairleri arasında Mısırî'nin önemli bir yeri vardır.⁹⁵ *Sefine-i Evliyâ*'da "Âsâr-ı Aliyyeleri" başlığı altında Niyâzî-i Mısırî'nin on dört eserinin ismi yer almaktadır:

"*Mevâidü'l-İrfân ve Avâidü'l-İhsân; Devre-i Arşıyye; Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ; Risâle-i Eşrâtü's-sâat; Es'ile ve Ecvice-i Hz. Mısırî; Risâle-i Tevhîd; Câmiu'l-Künûz; Şerhu'l-Bürde; Tesbî-i Kasîde-i Bür'e; Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf; Risâle-i Mebde' ve Me'ad; Risâle-i Hızırıyye; Dîvân; Risâle-i Mısırî; Tefsîr-i Fâtîha; Risâle-i Vâhîde.*"⁹⁶

Niyâzî-i Mısırî'nin yine Osmanlı Müellifleri'nde⁹⁷ on dört ve *Hediyetü'l Ârifîn*'de⁹⁸ on dört eserinin ismi zikredilir ve bu iki kaynakta zikredilen eserlerin isimleri aynıdır. Osmanlı Müellifleri ve *Hediyetü'l Ârifîn*'de bahsedilen eserler ile *Sefine-i Evliyâ*'da zikredilen eserler karşılaştırıldığında bu iki kaynakta farklı olarak Mısırî'nin dört eseri bulunmaktadır. Bunlar, "*Şerh-i Nutku Yunus Emre; Tabirname; Risale-i Haseneyn ve Mektûbât*"tır.⁹⁹

Hediyetü'l Ârifîn ve Osmanlı Müellifleri'nde ismi farklı geçen ve *Sefine-i Evliyâ*'da yer almayan dört farklı eser ilave edildiğinde, bu üç kaynakta Mısırî'nin toplam on sekiz eserinin ismi yer almaktadır. Bu eserler. "*Mevâidü'l-İrfân Avâidü'l-İhsân; Devre-i Arşıyye; Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ; Risâle-i Eşrâtü's-sâat; Es'ile ve Ecvice-i Hz. Mısırî Mutassavvifâne; Risâle-i Tevhîd; Câmiu'l-Künûz Şerhu'l-Bürde; Tesbî-i Kasîde-i Bür'e; Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf; Risâle-i Mebde' ve Me'ad; Risâle-i Hızırıyye; Dîvân; Risâle-i Mısırî; Tefsîr-i Fâtîha; Risâle-i Vâhîde; Şerh-i Nutku Yunus Emre; Tabirname; Risale-i Haseneyn; Mektubat*"tır.

Niyâzî-i Mısırî ve eserleri üzerine geniş bir çalışma yapan Gölpınarlı, Mısırî'nin, iki mecmua, altı mektupla beraber bazıları 1-2 sayfa olmak üzere otuz iki kitap ve risâlesi bulunduğunu ifade etmektedir. Gölpınarlı, bunların bir kısmını, eserin içeriği ile isimlendirerek, mektupları ise yazıldığı muhatabına göre tasnif ederek yirmi iki eser ismi vermektedir.¹⁰⁰

Diğer kaynaklarda geçen eserlerden farklı olarak Gölpınarlı'nın kendi isimlendirmesiyle verdiği eser isimleri, "*İnnâ aradna'l-amânete; -Lem yeku-*

⁹⁵ Aşkar, a.g.e., s. 149; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, s. 398.

⁹⁶ Vassâf, a.g.e., s. 96.

⁹⁷ Bursalı, a.g.e., c. 1, s. 162-163.

⁹⁸ Bağdatlı İsmail, a.g.e., c. II, s. 305.

⁹⁹ Vassâf, a.g.e., s. 96; Bursalı, c. 1, s. 162-163.

¹⁰⁰ Gölpınarlı, a.g.m., ss. 192-193.

ni'ilezîne keferü min ehli'l-kitâb ve'l-müşrikîn; –Allahu nûru-s-semâvati ve'l-ard; – Mustafa Paşa Belgrad seferindeyken ona gönderdiği Türkçe bir mektup; –Yine aynı iddiâyı güden (Risâle-i Haseneyn'i kasdediyor) Türkçe başka bir risâle; –Risâle-i hızı-riyye-i cedide; –Risâle-i îade; –Kardeşi Ahmed Efendi'ye mektubu; –Tezkire-i Mısırî; – Ulemânın zikir ve mukâbeleyle târiz ve taarruzuna cevap olan bir risâle; –Sürülmesi sırasında Malkara'dan padişaha gönderdiği mektup; –Padişaha teşekkürü mütazammın Türkçe bir mektup; –Kâimmakâm paşaya Türkçe mektup; –Bir şiirindeki: Salât-i ehl-i kurban kiblesidir semme vechullâh ..., beytinin Türkçe şerhi"dir.¹⁰¹

Gölpınarlı, Mısırî'ye atfedilen "*İstılâhât-ı Evliyâ-yı Kirâm*" ve "*Risâle-i Dev-riyye*" adlı Türkçe risalelerin üslubu itibariyle Mısırî'nin üslubuna uymadığını ifade ederek bu iki risâlenin ona aidiyetini şüpheli görmektedir.¹⁰²

Kenan Erdoğan "Türkçe Eserleri" başlığı altında Mısırî'nin, "1. Divan'ı, 2. Mecmuaları, 3. Risâleleri, 4. Şerhleri, 5. Mektupları" alt başlığıyla on üç eseri ile yedi mektubunu zikreder. "Arapça Eserleri" başlığı altında ise Mısırî'nin, beş eserini zikreden Erdoğan, Arapça ve Türkçe olmak üzere toplam on sekiz eseri ile yedi mektubunu kaydeder:¹⁰³

Türkçe Eserleri:

1- Divanı

2- Mecmuaları (İki Mecmua)

3- Risaleleri: *Es'ile ve Ecûbe-i Mutassavvifâne; Risâle-i Tevhîd; Risâle-i Eşrâtü's-sâat; Tabirname; Risale-i Haseneyn; Risâle-i Akîdetü'l-Mısırî; Risâle fî Devrân-ı Sofiyye; Risâle-i Etvâr-ı seb'a.*

4- Şerhleri: Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ; Şerh-i Nutku Yunus Emre;

5- Mektupları: *Kardeşi Ahmed Efendi'ye mektubu: (İst. Ü. TY. 6374 No'lu mecmua, v. 116b-117b); Celvetî şeyhi Selami Efendi'ye kısa bir mektubu: (İst. Ü. TY. 6374 No'lu mecmua v. 117b); Sürülmesi sırasında padişaha Malkara'dan gönderdiği mektup: (İst. Ü. TY. 6374 No'lu mecmua v. 124b-125a); Padişaha teşekkürünü bildiren bir mektup: (İst. Ü. TY. 6374 No'lu mecmua v. 125a); Kaymakam Paşa'ya bir mektup: (İst. Ü. TY. 6374 No'lu mecmua v. 126a); Karabaş Ali Efendi'ye yazdığı kısa bir mektup: Sül Küt. H. Mahmut. 2431110, v. 78; Köprülüzade Mustafa Paşa'ya mektup: Sül. Küt. H. Mahmut 3346/3 v. 31-37."¹⁰⁴*

¹⁰¹ Gölpınarlı, a.g.m., ss. 192-193.

¹⁰² Gölpınarlı, a.g.m., s. 194.

¹⁰³ Erdoğan, a.g.e., s. 121-136.

¹⁰⁴ Erdoğan, a.g.e., s. 121-130.

Arapça Eserleri:

*“Mevâidü'l-İrfân; Devre-i Arşîyye; Tesbî-i Kasîde-i Bür'e; Tefsîr-i Fâtihatü'l-Kitâb; Mecâlis.”*¹⁰⁵

Mustafa Aşkar ise, beş Arapça eseri ile iki mecmua ve Divân'ı dâhil on beş Türkçe eseri olmak üzere Mısır'ın yirmi eserini zikreder.¹⁰⁶

Arapça Eserleri:

*“Mevâidü'l-İrfân; Tesbî-i Kasîde-i Bür'e; Tefsîr-i Fâtihatü'l-Kitâb; Devre-i Arşîyye; Mecâlis”*¹⁰⁷

Türkçe Eserleri:

“Dîvân-ı İlâhiyyât; Mecmuaları; Risâle-i Es'ile ve Ecvibe-i Mutassavvîfâne; Tâbiratü'l-Vakîât; Risale-i Haseneyn; Risâle-i Vahdet-i Vücûd; Risâle-i Arşîyye; Risâle-i Îâde; Risâle-i Nokta; Risâle-i fî Devrân-ı Sûfiyye; Risâle-i Nefîse; Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ; Şerh-i Nutku Yunus Emre; Tefsîr-i Tekâsür Sûresi” dir.¹⁰⁸

Buna göre Kenan Erdoğan'ın zikrettiği ancak Aşkar'ın çalışmasında ismi geçmeyen; *“Risâle-i Eşrâtü's-sâat; Risâle-i Akîdetü'l-Mısri; Risâle-i Etvâr-ı seb'a; Risâle-i Tevhîd”* adlı dört risâlesi bulunmaktadır. Mustafa Aşkar'ın Kenan Erdoğan'dan farklı olarak ismini zikrettiği eserler ise, *“Risâle-i Vahdet-i Vücûd; Risâle-i Arşîyye; Risâle-i Îâde; Risâle-i Nokta; Risâle-i Nefîse; Tefsîr-i Tekâsür Sûresi”* olmak üzere altı risâledir.

Her iki çalışmada zikredilen Arapça eserlerin sayı ve isimleri aynı olmakla beraber, farklı olan Türkçe risâleler dikkate alındığında bu iki çalışmada Mısır'ın beş Arapça eseri ile on dokuz Türkçe eseri yer almaktadır:

¹⁰⁵ Erdoğan, a.g.e., s. 130-136.

¹⁰⁶ Aşkar, a.g.e., s. 149-172.

¹⁰⁷ Aşkar, a.g.e., s. 149-158.

¹⁰⁸ Aşkar, a.g.e., s. 158-172.

Arapça Eserleri:

“Mevâidü’l-İrfân; Tesbî-i Kasîde-i Bür’e; Tefsîr-i Fâtihatü’l-Kitâb; Devre-i Arşîyye; Mecâlis”¹⁰⁹

Türkçe Eserleri:

“Dîvân-ı İlâhiyyât; Mecmuaları; Risâle-i Es’ile ve Ecvibe-i Mutassavvifâne; Tâbiratü’l-Vakiât; Risale-i Haseneyn; Risâle-i Vahdet-i Vücûd; Risâle-i Arşîyye; Risâle-i Îâde; Risâle-i Nokta; Risâle-i fî Devrân-ı Sûfiyye; Risâle-i Nefîse; Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ; Şerh-i Nutku Yunus Emre; Tefsîr-i Tekâsür Sûresi; Risâle-i Eşrâtü’s-sâat; Risâle-i Akîdetü’l-Mısrî; Risâle-i Etvâr-ı seb’a; Risâle-i Tevhîd; Risâle-i Vahdet-i Vücûd; Risâle-i Arşîyye; Risâle-i Îâde; Risâle-i Nokta; Risâle-i Nefîse; Tefsîr-i Tekâsür Sûresi.”¹¹⁰

3. Niyazî-i Mısrî’nin “Risâle-i Etvâr-ı Seb’a” Adlı Eseri

Tasavvuf geleneğinde tarikatlar, metod açısından rûhânî tarikatlar ve nefsânî tarikatlar olmak üzere iki kısımda değerlendirilir¹¹¹ Halvetiyye gibi nefis terbiyesini sülûke esas alan nefsânî tarikatlarda ise, seyrü sülûk, “etvâr-ı seb’a” adı verilen nefsin yedi mertebesi için belirlenen yedi ilâhî isim zikredilerek yapılır.¹¹² Halvetî gelenekte etvâr-ı seb’a konusunda çok sayıda eser kaleme alınmıştır¹¹³ ve manevî gelişim ve “irşâd”a dair yazılan etvâr-ı seb’a türünden eserler tasavvuf kaynakları içerisinde önemli bir yer tutar. Bu konuda yazılan eserlerden biri de Niyazî-i Mısrî’nin “Risâle-i Etvâr-ı Seb’a” adlı risâlesidir.¹¹⁴

Niyazî-i Mısrî’nin “Risâle-i Etvâr-ı Seb’a”¹¹⁵ adlı eseri, Milli Kütüphane Yazmalar A 1053/2 kayıtlı mecmuanın ikinci risâlesidir. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan risâle, söz konusu mecmuanın (9b-18b) varakları arasında bulunmaktadır. Risâle, Niyazî-i Mısrî’nin eserlerinden bahseden Hediye-tü’l-

¹⁰⁹ Erdoğan, a.g.e., s. 133-136; Aşkar, a.g.e., s. 149-158.

¹¹⁰ Erdoğan, a.g.e., s. 121-133; Aşkar, a.g.e., s. 158-172.

¹¹¹ Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2010, ss. 233-234.

¹¹² Ramazan Muslu, “Halvetiyye’de “Atvâr-ı Seb’a” Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî’nin Atvâr-ı Seb’a Risâlesi”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 8, sayı: 18, Ankara 2007, s. 44.

¹¹³ Aşkar, a.g.e., s. 227; Muslu, a.g.m., s. 43; İbrahim Işıtan, “Halvetiyye Geleneğine ve Bir Halvetiyye Şeyhi Olan Sofyalı Bâlî Efendi’ye Göre Sülûkün Yedi Evresi (Atvâr-ı Seb’a), *Hikmet Yurdu*, Malatya 2011, Yıl: 4, c. 4, Sayı: 7, ss. 90-91.

¹¹⁴ Muharrem Çakmak, “Niyazî-i Mısrî’nin “Etvâr-ı Seb’a” Adlı Risâlesi’nde Seyr ü Sülûk’un Evrelerinde Görülen Rüyâ/Vâkıât”, *Turkish Studies International Periodical For Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara 2016, Volume 11/5, s. 141.

¹¹⁵ Bkz. Niyazî-i Mısrî, *Risâle-i Etvâr-ı Seb’a*, Milli Kütüphane Yazmalar A 1053/2.

Ârifin,¹¹⁶ Osmanlı Müellifleri,¹¹⁷ Sefine-i Evliyâ,¹¹⁸ “Niyâzî-i Mısırî” (Gölpınarlı)¹¹⁹ gibi kaynaklarda geçmemesi hasebiyle, “Risâle-i Etvâr-ı Seb’a” Niyâzî-i Mısırî’nin bilinmeyen bir risâlesidir.¹²⁰

Niyâzî-i Mısırî, “Etvâr-ı Seb’a” adlı risâlesine şöyle başlar: “*Hamd ol Allah’a ki, cem’i mahlûkâtı halk itdikden sonra mahlûkât emri üzere olsunlar için kütüb inzâl ve peygamberler ib’âs eyledi. Husûsa kendinin mahbûbî olan Muhammedü’l-Mustafa (s.a.v)’yı tarîk-i müstakîme irşâd-ı ibâd için irsâl eyledi. Ol dahi, “Men arefe nefsehu fekad arefe Rabbehu (kendini bilen rabbini bilir)” buyurub evvela ıslah-ı nefsi ta’lîm buyurub ba’de tezkiyyeti’n-nefs, terbiye-i irşâda iştiğâl ile emir buyurdular. Zira nefis tezkiye ve ıslah olmadıkça insan maârif-i ilâhiyyeye vâsıl olamaz. Ve bade’n-Nebî (s.a.v) ashâb-ı güzîn (r.a.) hazerâtı, Hazreti Resûl’dan talîmleri vechile ehl-i islâmı cânib-i Hakk’a sevk ve irşâd eylediler. Ve badehum (onlardan sonra) meşâyıh-ı izâm gelüb, hulefâ-i râşidînden talîmleri vechile tâlib-i hak olanları irşâdda ile’l-ân müteselsildir. Pes bunlar dahi, tâlib-i Hak olanları terbiye ve irşâd emrinde (işinde) ihtimam-ı tâm üzeredirler.”*¹²¹

Mısırî, risâleyi yazma sebebi olarak, her vakit mürşid huzûrunda ikâmet edemeyen ve rüyâ ta’bîrini bilmeyen sâliklerin gördükleri vâkıaların hangi dâireden olduğunu ve ta’bîrâtını bilmedikleri ve her an mürşid huzurunda mevcûd olamadıklarından meşakkate düşmeleriyle kendisinden sülûk esnasındaki bazı hâllerin ifâdelerini ve rüyâ ta’bîrini açıklayan bir risâle yazmasını istemeleri üzerine risâleyi yazdığını söyler.¹²² Bu ifade, aynı zamanda risâlenin müellif nüshası olduğu kanaatini uyandırmaktadır.¹²³

Mısırî, risâle’yi yazma sebebini ifade ederken eserde kendi ismini de zikreder: “*Pes, bazı sâlik dâimü’l-evkât mürşid huzûrunda ikâmet idemediğinden ve ta’bîr-i rüyâyı dâir sülûku bilmediğinden düccâr-ı meşakkat olmalarıyla, bu fakîr’u-hâlî’l-muhtâc ila rahmet-i Rabbihi’l-Muteâl’dan “vâkıalarımızı görürüz ammâ kangî dâireden olduğunu ve ta’bîrâtını bilmediğimizden hâllerimizde perişanlık târi oluyor ve her bâd (soluk) huzûrunuzda mevcûd olamadığımızdan sülûkumuz girîve (çıkamaz, sorun) kalıyor deyû” bazı ifâde-i hâl-i dâire-i sülûk ve ta’bîr-i rüyâyı mübeyyin bir*

¹¹⁶ Bağdatlı İsmail, *Hediyetü’l-Ârifin ve Esmâü’l-Müellifin ve Âsârü’l-Musannifin*, 1955, c. II, s. 305.

¹¹⁷ Bursalı, a.g.e., c. 1, ss. 162-163.

¹¹⁸ Vassâf, a.g.e., c. 5, s. 96.

¹¹⁹ Gölpınarlı, a.g.m., ss. 190-194.

¹²⁰ Çakmak, a.g.m., s. 141.

¹²¹ Mısırî, *Risâle*, v. 9b-10a.

¹²² Mısırî, *Risâle*, v. 10b-11a.

¹²³ Çakmak, a.g.m., s. 141.

*risâle tahrîr olunmasını iltimas itmeleriyle bu abd-i fakîr Muhammed el-Mısırî en-Niyazî, meşâyih-ı izâm kaddesallahu ervâhehum’dan me’hûzum üzere bu dâire-i seb’âyı hâvî ve ta’birât-ı temsîlât-ı a’mâli muhtevî bu risâle-i müfideyi tahrîre incâz eyledim hemân.”*¹²⁴

Niyâzî-i Mısırî’nin çalıştığımız “Risâle”sinin içeriği ile benzer ifadeleri içeren bir ta’birnâme, Mustafa Tatçı’nın “Türk Edebiyatında Tasavvufî Rüyâ Tâbirnâmeleri” adlı çalışmasında, kendi koleksiyonunda bulunan bir mecmuada olduğunu belirttiği Şeyh Kurt Muhammed’in Risâlesi olarak ele alınmıştır. Çalışmada, risâlenin Şeyh Kurt Muhammed’e nisbeti hususunda, müellifin kendi ismini zikrettiğine dair bir ifade bulunmamaktadır.¹²⁵ Yine benzer ifadeleri içeren bir ta’birnâme, Hasan Avni Yüksel’in “Türk İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüyâ” adlı çalışmasında yer almakta ve kime ait olduğu belirtilmeksizin “Ta’birât-ı Rüyâ Risâlesi, Mecmua-i Akhisârî 65-67. varaklar, Milli Kütüphane, yazma, tarihi: 1228 (?)”¹²⁶ kaydı bulunmaktadır/dipnotuyla verilmektedir.¹²⁷

Milli Kütüphane yazmalar A 7240 nolu mecmuada tespit ettiğimiz benzer muhteva ve ifadeleri içeren bir risâle, istinsah nüshası itibarıyla kime ait olduğu belirtilmeksizin “besmele” ile başlamakta, hamdele ve salveleden sonra Niyâzî-i Mısırî’nin incelediğimiz Risâle nüshasında (yazmalar A 7244) kendi ismini zikrettiği ifadelerin benzeriyle “*bu fakîru hâli’l-muhtâc ilâ rahmet’i-llâhi Teâlâ ...*” ifadeleri yer almakta, ancak devamında risâlenin müellifi ve isminden bahsedilmemektedir. “Besmele”nin sağına kırmızı mürekkebe ile ve istinsah hattına ait olamayan bir yazı ile “Risâle Ta’birnâme Te’lif” ve soluna “Tatarpazarcıklı Kurt Efendi” ibareleri yazılarak risâle¹²⁸ bir okuyucu tarafından ona isnad edilmiştir. Kanaatimizce risâle, Niyâzî-i Mısırî’nin “Etvâr-ı Seb’a” adlı risâlesinin bir nüshasıdır. Niyâzî-i Mısırî’nin Dîvânı üzerine doktora çalışması yapan Kenan Erdoğan, Mısırî’nin eserlerinden bahsederken Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi 3029/2; 2923/4 ve 2516/4 numarada kayıtlı mecmualarda bulunan risâleleri, Mısırî’nin Etvâr-ı seb’a adlı risâlesi olarak göstermişse¹²⁹ de bu üç mecmuada bulunan risâleler, “Kelime-i Tevhid (Lâ ilâhe illallah)” temelinde tevhid konusunu işleyen “Tevhîd” risâlesidir.¹³⁰

¹²⁴ Bkz. Niyâzî-i Mısırî, *Risâle-i Etvâr-ı Seb’a*, v. 11a-11b.

¹²⁵ Mustafa Tatçı, *Türk Edebiyatında Tasavvufî Rüyâ Tâbirnâmeleri*, Ankara 1995, s. XX.

¹²⁶ Hasan Avni Yüksel, *Türk İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüyâ*, İstanbul 1996, ss. 270-273.

¹²⁷ Çakmak, a.g.m., ss. 141-142.

¹²⁸ Milli Kütüphane yazmalar A 7240. v. 110a.

¹²⁹ Erdoğan, a.g.e., s 128.

¹³⁰ Bkz. Çakmak, a.g.m., s. 142.

Mısırî'nin "Risâle"yi yazmadaki gayesi ise, mürşidden uzakta sülûku devam eden tâliblerin, gördüğü rüyânın ta'bîrini bilmesi ve ancak zikrine esas olan esmânın tebdîli esnasında mürşid huzûruna gelip esmâyı talim ettikten sonra yine ikâmet ettiği yere dönerek sülûka ve kıraat-ı esmâya devam etmesidir. Mısırî, bunu şöyle ifade eder: *"Tenhâlarda sülûka mübaşeret iden tâlibler gördüğü rüyânın ta'bîrini bilüb hîn-i tebdîl-i esmâda gelüb taallüm idüb yine varub tenhâlarında sülûka ve kıraat-ı esmâya iştigâl göstereler. Tâki, sâhib-i iyâl olan tâliblere usret olmaya."*¹³¹ Mısırî'ye göre, böylelikle sahib-i iyâl olan tâliblerden zorluk giderilmiş ve onlara kolaylık sağlanmış olmaktadır.

Diğer taraftan Mısırî, mensubu bulunduğu Halvetiyyenin irşad geleneğinde rüyânın önemini şöyle ifade eder:

*"Bu tarîk-i müstakîme müsterşed olan tâlibîne hîn-i sülûklarında a'mallerini Hak Teâlâ birer müşekkele temessül itdürüb rüyalarında kendülere gösterir. Tâki, menzîl ve merâtibi malûm olup âna göre tehzîb-i ahlâk ve ıslâh-ı nefis ideler. Lakin sâlik-i mübtedi evvel rüyaların ta'bîrini ve temessül iden a'mâlin dâiresini bilmemekle elbette bir mürşid-i kâmile muhtaç oldu ki, gördüğü vâkıayı âna söyleyüb ol dahî âna ta'bîr ve terbiye idüb hasebi'r-rüya âhar dâireye tecavüz itdirdiği için ism-i âhar talim eyleye."*¹³²

Mısırî'ye göre, Cenâb-ı Hak tarîk-i müstakîme irşad olunan tâliblere, menzîl ve merâtibi kendilerine malûm olup ona göre tehzîb-i ahlâk ve ıslâh-ı nefis etmeleri için seyr ü sülûklarında amellerini birer şekle temessül ile rüyâlarında kendilerine gösterir. Lâkin mübtedi sâlikler rüyâların ta'bîrini ve temessül eden amellerin dâiresini/mertebesini bilmediklerinden gördüğü rüyâ ve vâkıasını söyleyeceği bir mürşid-i kâmile muhtaç olur ki mürşid, rüyâsını ta'bîr ederek rüyâ gereğince müridi sonraki daireye/mertebeyeye geçirsın ve ona bir sonraki mertebenin ismini talim etsin.

Mısırî, risâleyi yazma sebebini ve mensubu bulunduğu Halvetî irşad usûlünde rüyânın önemini ifade ettikten sonra, risâleyi tanıtıcı mahiyette şu izaha yer vermektedir:

"Pes, imdi malûm ola ki, nefsin yedi mertebesi vardır. Her bir mertebede tâlibin a'mâli ve ef'âli bir gûne temessül eyler. Ânınçün her bir dâire başkaca tertîb ve eşkâle-i derûnuna tahrîr olundu ki, dâire-i evvel emmâre, dâire-i sâniye levvâme ve dâire-i sâlise

¹³¹ Mısırî, *Risâle*, v. 11a-11b.

¹³² Mısırî, *Risâle*, v. 10a-10b

*mülheme ve dâire-i râbia mutmainne ve dâire-i hâmise râdiye ve dâire-i sâdis marziyye ve dâire-i sâbia sâfiyedir.”*¹³³

Mısrî, nefsin yedi mertebesi olduğunu ve her bir mertebede tâlibin a’mâl ve ef’âlinin bir şekle/sıfata temessül eylediğini söyler. Dolayısıyla Mısrî, risâlede, nefis mertebelerinden bir mertebeye tekâbül eden her bir dâirenin ayrı olarak tertîb olunduğunu ve o mertebede vâkı’ olan eşkâle göre tahrîr olunduğunu ifade etmektedir.

Etvâr-ı seb’a ve nefis mertebelerini zikrettikten sonra yine kendi ifadesiyle “Bu icmâl-i mülâhaza-i tâm ile mulâhaza olunan tafsîline iz’ân oluna!”¹³⁴ diyen Mısrî, “etvâr-ı seb’a” ve nefis mertebelerinin tafsîli izahına yer verir.

4. Risâle-i Etvâr-ı Seb’a li-Mısrî en-Niyâzî

Niyâzî-i Mısrî’nin Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan “Risâle-i Etvâr-ı Seb’a” adlı eseri, Milli Kütüphane Yazmalar A 1053/2 kayıtlı mecmuanın ikinci risâlesidir. Risâle, söz konusu mecmuanın (9b-18b) varakları arasında bulunmaktadır. Araştırmanın bu son bölümünde, metne sadık kalarak söz konusu risâlesinin Latin harfleriyle çevirisini sunuyoruz:

“Bismillahirrahmanirrahîm.

Hamd ol Allah’a ki, cemî-i mahlûkâtı halk itdikden sonra mahlûkât emrî üzere olsunlar içün kütüb inzâl ve peygamberler ib’âs eyledi. Husûsa kendinin mahbûbi olan Muhammedü’l-Mustafa sallallahu aleyhi ve alâ âlihi ve ashâbihi hazretlerini tarîk-i müstakîme irşâd-ı ibâd içün irsâl eyledi. Ol dahi, “*Men arefe nefsehu fekad arefe Rabbehu* (kendini bilen rabbini bilir)” buyurub evvela ıslah-ı nefsi ta’lîm buyurub¹³⁵ (v. 10a) ba’de tezkiyyeti’n-nefs terbiye-i irşâda iştiğâl ile emr buyurdular. Zira nefis tezkiye ve ıslah olmadıkça insan maârif-i ilâhiyyeye vâsıl olamaz. Bade’n-Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ashâb-ı güzîni rıdvânullahi Teâlâ aleyhim ecmaîn hazerâtı, Hazreti Resûl’dan talîmleri vechile ehl-i İslam’ı cânib-i Hakk’a sevk ve irşâd eylediler. Ve badehum meşâyıh-ı izâm kud-dise esrâruhum gelüb, hulefâ-i râşidînden talîmleri vechile tâlib-i Hak olanları irşâdda ile’l-ân müteselsildir. Pes, bunlar dahî tâlib-i Hak olanları terbiye ve irşâd emrinde (işinde) ihtimam-ı tâm üzeredirler.

Bu (v.10b) tarîk-i müstakîme müsterşed olan tâlibîne hîn-i sülûklarında a’mellerini Hak Teâlâ birer müşekkele temessül itdürüb rüyâlarında kendülere

¹³³ Mısrî, *Risâle*, v. 11b.

¹³⁴ Mısrî, *Risâle*, v. 12a.

¹³⁵ Mısrî, *Risâle*, v. 9b.

gösterir. Tâki, menzîl ve merâtibi malûm olup âna göre tehzîb-i ahlâk ve ıslâh-ı nefis ideler. Lâkin sâlik-i mübtedi evvel rüyâların ta'bîrini ve temessül iden a'mâlin dâiresini bilmemekle elbette bir mürşid-i kâmile muhtaç oldi ki, gördüğü vâkıyı âna söyleyüb ol dahî âna ta'bîr ve terbiye idüb hasebî'r-rüya âhar dâireye tecavüz itdirdiği için ism-i âhar talim eyleye.

Pes, bazı sâlik dâimü'l-evkât mürşid huzurunda ikamet idemediğinden ve ta'bîr-i rüyâyâ dâir sülûku bilmediğinden (v. 11a) dücâr-ı meşakkat olmalarıyla bu fakîr'u-hâlî'l-muhtâç ile rahmet-i Rabbih-il- Muteâl'den *"vâkıalarımızı görürüz ammâ kangî dâireden olduğunu ve tabiratını bilmediğimizden hallerimizde perişanlık târi oluyor ve her bâd (soluk) huzurunuzda mevcud olamadığımızdan sülûkumuz girîve (çıkamaz, sorun) kalıyor deyu"* bazı ifâde-i hâl-i dâire-i sülûk ve ta'bîr-i rüyâyı mübeyyin bir risâle-i muhtasara tahrîr olunmasını iltimâs itmele-riyle bu abd-i fakir **Muhammed el-Mısırî en-Niyazî** meşâyıh-ı izâm kaddesalla-hu ervâhehum'dan me'hûzum üzere bu dâire-i seb'âyı hâvi ve ta'bîrât-ı temsîlât-ı a'mâli muhtevî bu risâle-i müfideyi tahrîre incâz eyledim hemân. Tenhâlarda (v. 11b) sülûka mübaşeret iden tâlibler gördüğü rüyânın ta'bîrini bilüb hîn-i tebdîl-i esmâda gelüb taallüm idüb yine varub tenhâlarında sülûka ve kıraat-ı esmâya iştigâl göstereler. Tâki, sâhib-i iyâl olan tâliblere usret olma-ya.

Pes, imdi malûm ola ki, nefsin yedi mertebesi vardır. Her bir mertebede tâlibin a'mâli ve ef'âli bir gûne temessül eyler. Ânınçün her bir dâire başkaca tertîb ve eşkâle-i derûnuna tahrîr olundu ki, dâire-i evvel emmâre, dâire-i sâni-ye levvâme ve dâire-i sâlise mülheme ve dâire-i râbia mutmainne ve dâire-i hâmise râdiye ve dâire-i sâdise mardiyye ve dâire-i (v. 12a) sâbia sâfiyedir.

Pes, bu icmâl-i mülâhaza-i tâm ile mulâhaza olunan tafsîline iz'ân oluna:

Dâire-i Emmâre (Esmâsı *"lâ ilâhe illallallah"*)

(*"Hınzır, fil, kelt, yılan, akreb, fare, keler, pire, zenbür-i merkeb (eşek arısı) ve çıyan, mezbele, süci (bâde), esrar, afyon, meyhâne, bozahâne, bulanık sel suları ve bun-ların emsâli mer'ıyyât ve temessülât, sıfat-ı emmâredir. Sâlik, bunları gördükde nefsi-nin muhasebesini görmek gerekdir."*)¹³⁶

Pes, sâlik rüyâsında *hınzır* görse haram müfiddir, yani haram nesne ye-miştir. *Akreb* görse bir insana azâb idmiştir. *Maymun* (v. 12b) görse bir kimseye

¹³⁶ Niyazî-i Mısırî, "dâire-i emmâre" (emmâre dâiresi) dediği "etvâr-ı seb'a"nın birinci merte-besinde görülen bu varlık ve nesneleri bir dâire içerisinde gösterir. Aynı şekilde diğer mertebeleri de bir dâire içerisinde gösteren Mısırî, o mertebede görülen varlık ve nesneleri yine dâire içerisinde zikreder.

nifâk itmiştir. *Fare* görse halktan mestûr ve Hakk'a malûm (bir işte) hevây-ı nefse mübâşeret itmiştir. *Keler* ve *pire* görse bir amel-i mekrûh işlemiştir. *Merkeb arısı* görse fâidesiz fiile mübâşeret itmiştir. *Meyhâne*, *bozahâne* ve *mezbele* görse dünyaya meyl itmiştir. *Süci*¹³⁷ (bâde) içse haram fiil işlemiştir. *Süci* dâire-i âhar'da hakikate işaretir. Rüyâsında *süci* görse harama mübâşeret fikridir. *Meyhâne*, *bozahâne* görse, kalbini efkâr-ı fâsideye sarf ve meyl itdirmiştir. *Fil* ve *kelb* dahî *hınzır* nev'indendir.

Pes sâlik rüyâsında (v. 13a) dâire-i evveliyede bunları gördükde işlediği a'mâlî tefekkür eyleyüb, istiğfâr ve hevây-ı nefsdan ve aduvvî tabiiyyetten perhîz etmek gerekdir. Ta ki, feyz bula.

Dâire-i Levvâme: (Esmâsı "Yâ Allah")

("Koyun, sığır, deve, balık, güğercin, kaz, tavuk, bal arısı, pişmiş taam, meyveler, elbise, mefrûşât, yanmadık mum, furun, dükkân, ev, saray, gemi, asel (bal), eşribe" ve bunların emsâli nesneler, sıfat-ı levvâmedir.)

Sâlik rüyâsında *koyun* görse, helal sıfatıdır ve *bakar* (sığır) görse insana nef' (faydalı olduğunun) sıfatıdır. *Deve* görse (v. 13b) bir insanın yükünü yüklenmek sıfatıdır ve bazen kin ile dahî ta'bir olunur. *Balık* görse, helal nesne kesb etmek sıfatıdır. *Tavuk* görse ve *güğercin* ve *kaz* ve *ördek* ve bunların emsali hayvânât görse harîs olmak sıfatıdır. *Bal arısı* görse, ahlâk-ı hamîde sıfatıdır. *Pişmiş taam* görse nefsin tenhî sûretidir. Ve bu mezkûr hayavanâtı meyyit görse nefsin hamlıktan halâsı sûretidir. *Evler* ve *saraylar* ve *çarşular* ve *pazar* görse bilcümle nefsin sülûku sûretidir, fefhem. (v. 14a)

Dâire-i Mülheme: (Esmâsı "Yâ Hû")

("Avret, nasârâ, uryân, ıfık, kızılbaş, melâhide, sakalı kırkık ve yoluk, aksak, kötürüm, sağır ve dilsiz, areb (mide fesâdı), sarhoş, bengî (esrarkeş), haramî, mudhik (gülünç), canbâz, zorbâz (kuvvet oyunları gösteren), hokkabâz, bînevâ (zavallı, çaresiz), dellâl, dellâk, kassab, a'mâ, şaşî.")

Sâlik rüyâsında bu dâirede *avret* görse noksan akıl sıfatıdır. *Kefere* görse noksan dindir. *İşık*¹³⁸ ve *râfizî* ve *melâhide* (dini olmayan) görse noksan mezheb

¹³⁷ Bkz. (Süçik: tatlı içilecek şey, şarap), Kaşgarlı Mahmut, Divânü Lûgati't-Türk, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üni. Basımevi, Ankara 1972, s. 108.

¹³⁸ Mısırî, bu kelimeyi "kalenderî" karşılığı olarak kullanmaktadır. Bkz. Ömer Faruk Teber, XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2005, s. 30. "İşık" ve "Kalender" terimleri, Kalenderî zümrelerin Safevî propagandaları sonucunda Kızılbaşlığa teveccüh etmeleri sebebiyle özellikle XVI. yüzyılın ortalarında ve sonlarına doğru sıkça kullanılmaya başlanmıştır.

şeklidir ki, mezhebinin hilâfına bulunmuştur. *Sakalı kırkık* ve *yoluk* görse şer'ide noksan itmiştir. *Topal* görse hizmet-i Hak'ta tekâsül (v. 14b) itmiştir. *Kötürüm* görse hizmet-i Hak'kı külliye terk itmiştir. *A'mâ* görse hak nesneyi görüp ketm itmiştir. Lâkin dâire-i sâfiyede kendisini a'ma görmek terk-i dünyaya ve iki gözünü a'ma görmek terk-i dünya ve ukbâya işaret olup menzil-i ehlullah-tandır. *Sağır* görse ibadete müteallık nesneyi işidüb iltifât itmemekdir. *Dilsiz* görse hak kelâmı ketm itmekdir. *Areb* (mide fesâdı) görse âharın aybını yüzüne söylemekdir. *Köse* görse sünneti terk eylemektir. *Sarhoş* ve *bengî* (esrarkeş) görse, aşk-ı mecâzi sıfatıdır. *Harâmi* görse ibâdetin saklamak sıfatıdır. *Cambaz* ve *zorbaz* (güce dayalı kuvvet oyunları gösteren cambaz) ve *hokkabaz* ve *mudhik* (komedyen) ve *bînevâ* (zavallı, nasipsiz) görse (v. 15a) terk-i ibâdet ve harama mübâşeret sıfatıdır. *Dellâk* ve *dellâl* ve *kassâb* görse, *dellâl* kizb ve *dellâk* harâma bakmak ve *kassâb* merhametsizin sıfatıdır. *Şaşı* görse tarîk-i müstakimden hurûc ve dalâlete sülûk itmek sıfatıdır.

Pes, sâlik bu zikrolunan üç dâirede rüyâsında evsâf-ı mezkûreden her kangisini görürse beher gördükçe nefsinin muhâsebesini görüb bu sıfatları kendüden izâle itmeğe cidd ü cehd eyleye. Taki, rûz-i mahşerde ol sıfatlardan birine ayn olmaktan halâs bula. Ve illâ, bu sıfatlardan (v. 15b) kangisi kendüde gâlib ise rûz-i mahşerde ol sıfâta ayn olur neûzübillahi Teâlâ.

Dâire-i Mutmainne: (Esmâsı "Yâ Hakk")

("Kur'ân-ı Azîm ve peygamberân, pâdişâhât ve kudât ve kâdiyât, imâmân, hutebâ, ulemâ ve sülehâ, Kâbe, Medîne ve Kudüs, cevâmi' mesâcid ve medârise, mesken, mekteb, sancak, alem, yay, ok, kılıç, bıçak, top ve tüfenk, tesbih, kitab" ve bunların emsâli nesneler.)

İmdi bu dördüncü dâirede vukû bulan mer'iyât, insan-ı kâmile müteallıktır. Zira bu dâireye kadem basan, insan-ı kâminden addolunmağa mübeşşerdir. Pes, sâlik bu dâirede *Kur'an* görse veya okusa tasfiye-i kalb¹³⁹ (v. 16a) sûretidir ve kangi sûre ise âna göre ta'bîr olunur. *Peygamberler* görse kuvvet-i İslam sıfatıdır. *Padişah* görse kendi vücudunu tasarrufa kâdir olduğuna alâmetdir. *Müftiler* görse nefsini hayra delâlet sıfatıdır. *Kadı* görse kendi cevâhîrine tenfîz-i ahkâm-ı ilâhîdir. *İmam* ve *hatib* ve *ulemâ* ve *süleha* ve *Mekke* ve *Medîne* ve *Kudüs* ve *câmi* ve *mesjid* görse, tahâret-i kalbe işarettir. *Sancak*, *alem*, *ok*, *yay*, *top* ve *tüfenk* görse vesâvis-i şeytâniyedir.

Pes, imdi bu dahî malûm ola ki, bu dâirelerin her birinin tekmîlinde sâlik, (v. 16b) huzûr u mürşid-i kâmile varub, mürşid-i kâmil esmâ-i mezkûreden

¹³⁹ *Mısrî, Risâle*, v. 15b.

dâiresine göre ismin telkîn ve kırâatine icâzet virmek gerekdir. Tâki, kıraat eylediği ismin âsârını kendüde (kendinde) müşâhede idüb feyziyâb ola.

Dâire-i Râziye: (Esmâsı "Yâ Hayy")

("Melâike, vildân, burâk, cennet ve hülle (cennet elbisesi)" ve bunların emsâli âlemü'l-ğayb'den nesneler görse)

İmdi bu dâire-i hâmisede sâlik, *vildan* (v. 17a) ve *hûri* ve *cennet* ve *melâike* görse kemâl-i akla ve takarrub-i ilahîye delâlettir. Tekmîl-i dâire itdikde tahsîl-i maârif için mürşid-i kâminden dâire-i sâdisa evrâdına tâlib olalar.

Dâire-i marziye: (Esmâsı "Yâ Kayyûm")

("Seb'a semâvât (yedi semâvât), şems, kandil, kamer ve kevâkib, yıldırım, yanar mum, gök gürültüsü" ve bunların emsâli nesneler görseler)

Bu dâire-i sâdisede sâlik, rüyâsında *semavât-ı seb'a'yı* seyr eylese, dâima cânib-i Hakk'a (v. 17b) nâzır olduğuna işaretler. *Şems* görse envâr-ı Hakk'a işarettir. *Kamer* görse envâr-ı akl sıfatıdır. *Yıldız* görse envâr-ı kalbe alâmettir. *Nâr* görse izâle-i kesâfet-i kalbdır, velâkin yıldız gördükde, eger süreyyâ yıldızı ise envâr-ı kalbdır, sair yıldız ise havâss-ı bâtine ve kuvvâların envârına alâmettir, mahalline göre ta'bir oluna. *Yıldırım* görse tenbîhdır. Ol sâlikde bir hilâf-ı rızâ amel vardır, ol ameli terk için tenbîhdır. Bu dâire de tekâmül oldukda ânı dahî tecavüz için sâki-i aşk olan mürşid-i kâmil (v. 18a) destinden sâki-i nûş idüb dâire-i sâbia esmasının talîm için ez-dîl ü cân dâne-i pîre tessebbüt virince dâire-nin ismin talîme tâlib olalar.

Dâire-i Sâfiye: (Esmâsı "Yâ Kâhhâr")

("Emtâr (yağmur), kar, dolu, ırmak, çay, çeşme, pınar, deryâ" ve bunların emsâli varlık ve nesneler, menzil-i sâfiyedir.)

Sâlik rüyâsında bu dairede *yağmur* (v. 18b) görse rahmetullaha işarettir. *Kar* görse rahmet-i mubâlağadır. *Çaylar* ve *ırmaklar* ve *çeşmeler* ve *deryalar* görse ihlâsı ve kalbin fenâsı sıfatıdır. Mürşid-i kâminden esmâsını talîm ideler. Bu dâireden sonra kâmilin gördüğü rüyâsının ta'biri ilhâmât-ı ilâhiyyedendir. Erbâbı katında malûmdur. Velhâsıl her bir dâirede telkîn-i mürşid ile talîm-i esmâya muhtaçtır. Vesselam alâ menittebea'l-hüdâ"¹⁴⁰

¹⁴⁰ Mısrî, Risâle, v. 18b.

Sonuç

Niyâzî-i Mısırî'nin ilim seyahati ile başlayan mücadelesi, belli bir dönemden sonra fikrî mücadeleye dönüşmüş, hayatının önemli bir kısmı mücadele ve sürgünlerle geçmiştir. Ümmî Sinan'dan sülûkunu tamamlayan ve şeyhin icâzet ve hilafet vermesiyle Uşak ve Kütahya'da başlayan onun irşad faaliyeti, Bursa'da devam etmiştir. Mısırî'nin irşad faaliyetlerinde üçüncü sacayağı şüphesiz Limni'ye olan sürgünleriyle uzun bir dönem kaldığı Limni adasıdır.

Niyâzî-i Mısırî (ö. 1105/1694), yürütmüş olduğu irşad faaliyetlerinin yanı sıra çevresinde devam edegelmekte olan dinî ve siyasî gelişmelere kayıtsız kalmamış, bu olaylara aktif olarak katılmıştır. Bu gelişmelerden biri de vâizler sınıfından padişaha yakınlığı olan Vanî Mehmed Efendî'nin (ö.1096/1685) tahrikleriyle Halvetîlere karşı sert tavırların alınmasıdır. Osmanlı döneminde Kadızâdeliler hareketi olarak bilinen tasavvuf karşıtlığı, bid'atle mücadele adı altında kültür ve medeniyete dair ne varsa yıkmaya/yok etme hareketine dönüşmüş, Mısırî'nin yaşadığı dönem olan XVII. yüzyıla gelindiğinde kutuplaşan bu mücadelede Kadızâdeliler, sûfîlerin aleyhine şiddete varan tavırlar almışlardır. Bu dönemde Vassâf'ın ifadesiyle Vâiz Vâni Efendi, "*ehl-i tasavvufun ve hâsseten Niyâzî-i Mısırî'nin hasm-ı cânı (can düşmanı)*" kesilmiştir.

Mehmed Vâni Efendi ve onun temsil etmiş olduğu zihniyetle mücadelesini sürdüren Niyâzî-i Mısırî, düşünceleri ve eleştirel tavrıyla Mehmed Vâni Efendi ve taraftarlarının hedefinde olmuş, muhaliflerinin devlet yönetimini etkilemesiyle önce Rodos'a daha sonra da iki defa Limni adasına sürgün edilmiştir. İkinci Limni sürgününde 1104/1693'te otuz kadar müridiyle birlikte ada'ya gelen Mısırî, ertesi yıl 78 yaşında burada vefat etmiştir (20 Receb 1105/16 Mart 1694). Soğuk bir mart günü kuşluk vakti Limni'de âlem-i cemâle intikal ettiğinde cebinden şu nutk u şerîf çıkmıştır:

Ey garib bülbül diyarın kandedir

Bir haber ver gülizârın kandedir

Sen bu ilde kimseye yâr olmadın

*Var senin elbette yârın kandedir.*¹⁴¹

Eserlerinde Ehl-i beyt'e muhabbet konusunu özellikle vurgulayan Niyâzî-i Mısırî'nin nübüvvet anlayışı ve Hz. Hasan ile Hüseyin'in nübüvveti hakkındaki görüşleri en çok eleştirildiği konulardan biri olmuştur. Bu konuda İbnü'l-Arabî'nin teşrîi nübüvvetle (bağlayıcı bir şariat getiren peygamberlik)

¹⁴¹ Kara, a.g.m., s. 59.

genel nübüvvet (velâyet) ayırımını¹⁴² dikkate aldığı anlaşılan Niyâzî-i Mısırî'nin Teşrîî nübüvvetin Hz. Peygamber'le sona erdiği genel kabulünü benimsediğinde şüphe yoktur. Mısırî'nin Hz. Hasan ve Hüseyin'in nübüvveti hususunda, peygamberler de dâhil bütün iman ehlini kapsayan velâyet anlayışı çerçevesinde bağlayıcı bir şariat getirmeden "hükümlerin gerçek anlamına ilâhî bildirimle (ilhamla) varmak" manasındaki genel nübüvveti kastettiği anlaşılmaktadır.¹⁴³ Nitekim nübüvvet¹⁴⁴ konusunda ehl-i sünnet geleneğindeki bazı görüşler, İbn Arabî'nin düşüncesine yakınlık arz etmektedir ki, Hz. Musa'nın annesine vahyedilmesi¹⁴⁵ (Kasas, 28/7), Hz. Meryem'le ilgili ayetler (Âl-i İmrân, 3/42-43) ve Hz. İbrahim'in hanımının İshak ve Yakub ile müjdelanmesi (Hûd, 11/71-72) gibi hususlar¹⁴⁶, nübüvveti¹⁴⁷ genel velâyet içerisinde hâs bir durum olarak anlamayı gerektirmektedir.

¹⁴² Bkz. Suâd el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2005, s. 121, 503-504.

¹⁴³ Ekrem Demirli, "Niyâzî-i Mısırî", *DİA*, İstanbul 2007, c. 33, s. 169.

¹⁴⁴ "Nübüvvet" hakkında bakınız: Hüdaverdi Adam, "Nübüvvet'e Dair İki Mesele Nebi İle Rasul Arasındaki Fark ve Kadın'ın Peygamberliği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, Sakarya 1996; Yeşilyurt, Temel, "Kelam Açısından Velâyet-Nübüvvet İlişkisi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II, Şanlıurfa 1996; Mehmet Baktır, "Ca-hız'ın Nübüvvet Anlayışı", s. 258. C. Ü. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. X/2 – Sivas 2006; Zülfi-kar Durmuş, "İslam Düşüncesinde Resul-Nebi ayrımı -Kur' an Bağlamında Eleştirel Bir Yaklaşım", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 44, Sayı 3, Ankara 2008.

¹⁴⁵ Bkz. Abdullah Aydemir, Hz. Mûsa (Çocukluk ve Genlik Çağı) I, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, III, İzmir, s. 67: Ayette geçen "vahyettik" ile kastedilen vahiy, peygamberlere has olan vahiy değil, ilham, irşad anlamındadır. ("Ve Musa'nın annesine, onu emzir, bir tehlikeye uğramasından korkarsan onu nehre at ve korkma, tasalanma, şüphe yok ki biz, onu sana tekrar geri döndüreceğiz ve O'nu peygamberlerden kılacağız diye vahyettik" Kasas, 28/7.)

¹⁴⁶ Bkz. Adam, a.g.m., s. 58: Ehl-i Sünnetin "nübüvvet" konusundaki görüşleri temelde aynı olmakla birlikte bazı görüş ayrılıkları da söz konusudur. Maturidiler'in "Peygamber ancak erkeklerden olur." demesine karşılık Eş'ariler, kadınların da Peygamber olabileceğini benimser. Onlar, Hz. Musa'nın annesine vahyedilmesi ve Hz. Meryem'le ilgili ayet-i kerime-lerden hareketle, Hz. Havva, Hz. Sara, Hz. Hacer, Hz. Musa'nın annesi, Fir'avn'ın hanımı Asiye ile Hz. Meryem'in Peygamber olduklarını ileri sürerler.

¹⁴⁷ Bkz. Durmuş, a.g.m., ss. 53-54; Adam, a.g.m., ss. 77-78: "Nebî" kavramının kullanımında iki farklı görüş vardır. Bir görüşe göre, "ulu, üstün ve şerefli" anlamlarına gelen "nebve" veya "nebâvet" kökünden türemiştir ki, bu görüşü kabul edenler, "nebi"nin insanlar arasında "en yüce, en ulu ve en şerefli kişi" olduğu düşüncesinden hareket etmektedirler. Diğer bir görüşe göre ise nebî, "haber alma, haber verme" anlamına gelen "n-b-e" kökünden türemiştir. Buna göre "haber" kökünden türeyen nebî terimi hem "haber alan" hem de "haber veren" anlamlarını içerir. Dolayısıyla peygamberler, Allah katından haber getirip bunları ümmetlerine ilettikleri için nebî olarak adlandırılmışlardır.

Niyâzî-i Mısrî, başta Divan'ı olmak üzere çok sayıda eser kaleme almış, eserleriyle tasavvuf, edebiyat ve sanata büyük katkıları olmuştur. Osmanlı döneminde şairleri çeşitli bestekârlar tarafından bestelenen tekke şairleri arasında, Mısrî'nin önemli bir yeri vardır. Niyâzî-i Mısrî'nin eserlerinin bir kısmı çalışılmış olmakla beraber, büyük bir kısmı henüz çalışılmamıştır. Bunlardan biri de Mısrî'nin "Risâle-i Etvâr-ı Seb'a" adlı eseridir. Mısrî, risâleyi yazma sebebi olarak, her vakit mürşid huzûrunda ikâmet edemeyen ve rüyâ ta'birini bilmeyen sâliklerin gördükleri vâkıaların hangi dâireden olduğunu ve ta'birâtını bilmedikleri için kendisinden sülûk esnasındaki bazı hâllerin ifâdelerini ve rüyâ ta'birini açıklayan bir risâle yazmasını istemeleri üzerine risâleyi yazdığını söyler. Sonuç olarak vermiş olduğu fikrî mücadelenin yanı sıra ilim ve irşad faaliyetlerini de sürdüren Mısrî, çok sayıda eser kaleme almıştır. Mısrî'nin nefis mertebelerinde görülen rüyâ ve vâkıat hakkındaki "Risâle-i Etvâr-ı Seb'a" adlı eseri, tasavvuf düşüncesi ve Halvetî gelenek açısından önemli bir kaynaktır.

KAYNAKÇA

- Adam**, Hüdaverdi, "Nübüvvet'e Dair İki Mesele Nebi İle Rasul Arasındaki Fark ve Kadın'ın Peygamberliği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, Sakarya 1996.
- Aydemir**, Abdullah, Hz. Mûsa (Çocukluk ve Genlik Çağı) I, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, III, İzmir.
- Armağan**, Mustafa, "Bursa'da İki Rakip Sürgün: Niyâzî-i Mısrî ve Vâni Mehmed Efendi" *Bursa' da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü - 2*, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Bursa Kitaplığı: 12, Bursa 2003.
- Aşkar**, Mustafa, *Niyâzî-i Mısrî ve Tasavvuf Anlayışı*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- _____, "Tarikat-Devlet ilişkisi, Kadızâdeli ve Meşâyih Tartışmaları Açısından Niyâzî-i Mısrî ve Döneme Etkileri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 1, sayı: 2, Ankara 1999.
- _____, "Niyâzî-i Mısrî", *DİA*, c. XXXIII, İstanbul 2007.
- Bağdatlı**, İsmail, *Hediyetü'l-Ârifin ve Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, c. II, İstanbul 1955.
- Baktır**, Mehmet, "Cahız'ın Nübüvvet Anlayışı", s. 258. C. Ü. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. X/2 – Sivas 2006.
- Bursalı**, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, Meral yayınları, İstanbul tsz.,
- Çakmak**, "Muharrem, "Niyâzî-i Mısrî'nin "Etvâr-ı Seb'a" Adlı Risâlesi'nde Seyr ü Sülûk'un Evrelerinde Görülen Rüyâ/Vâkıât", *Turkish Studies International Periodical For Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 11/5, Ankara 2016.

- Çavuşoğlu**, Semiramis, "Kadıızâdeliler", *DİA*, c. XXIV, İstanbul 2001.
- Çift**, Salih, "Dönemin Aktüel Meseleleri Ekseninde Vâni Mehmed Efendi-Niyazî-i Mısırî İhtilâfı", *Ulusal Vâni Mehmed Efendi Sempozyumu*, Bursa 2012.
- _____, "Ruhâniyetli Şehir Bursa'da Mısırî Dergâhları", *Keşkül Üç Aylık Tasavvuf ve Kültür Sanat Dergisi*, Sayı: 21, İstanbul 2012.
- Demirli**, Ekrem, "Niyâzî-i Mısırî", *DİA*, c. XXXIII, İstanbul 2007.
- Durmuş**, Zülfikar, "İslam Düşüncesinde Resul-Nebi ayrımı -Kur' an Bağlamında Eleştirel Bir Yaklaşım", *Diyanet İlmi Dergi*, c. 44, Sayı 3, Ankara 2008.
- Erdoğan**, Kenan, *Niyâzî-i Mısırî Divânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2008.
- Gölpınarlı**, Abdülbâki, "Niyâzî-i Mısırî", *Şarkiyat Mecmuası*, VII (1972)'den ayırbasım.
- Gündoğdu**, "Cengiz XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivasiler - Kadıızâdeliler Mücadelesi", *İLAM Araştırma Dergisi* c. III, sy. sayı 1, İstanbul 1998.
- _____, "XVII. Yüzyıl Osmanlısında Siyasi Otoritenin Ulemâ-Sûfî Yaklaşımına Dair Bir Örnek: IV. Murat-Kadıızâde-Sivîsî", *Dini Araştırmalar*, 1999, c. 2, sayı 5.
- el-Hakîm**, Suâd, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2005.
- İşitan**, İbrahim, "Halvetiyye Geleneğine ve Bir Halvetiyye Şeyhi Olan Sofyalı Bâlî Efendi'ye Göre Sülûkün Yedi Evresi (Atvâr-ı Seb'a)", *Hikmet Yurdu*, Malatya 2011, Yıl: 4, c. 4, Sayı: 7.
- İpşirli**, Mehmet – Uzun, Mustafa, "Bahâî Mehmed Efendi", *DİA*, c. IV, İstanbul 1991.
- Kara**, Mustafa, *Niyazî-i Mısırî*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994.
- _____, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, , Sır Yayıncılık, 2001 Bursa.
- _____, "Gurbette Garib bir Halvetî Hz. Niyazî-i Mısırî", *Keşkül Üç Aylık Tasavvuf ve Kültür Sanat Dergisi*, Sayı: 23, İstanbul 2012.
- Kaşgarlı** Mahmut, *Divânü Lûgati't-Türk*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üni. Basımevi, Ankara 1972.
- Kavruk**, Hasan, *Niyâzî-i Mısırî Hayatı-Sanatı-Eserleri ve Türkçe Şiirleri*, Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, Malatya 2004.
- Koca**, Ferhat, "Osmanlılar Dönemi Fıkıh Tasavvuf İlişkisi: Fakılar İle Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/1.
- Küşük**, Osman Nuri, "Niyazî-i Mısırî'nin (1027-1105/1618-1694) Seyr ü Sülûk Sürecine İlişkin Vakıâları ve Sâliklere Tavsiyeleri", *Uluslararası Kulun Niyazı Mısırî Niyazî Sempozyumu*, Malatya 2011.
- Mısırî**, en-Niyâzî, *Mevâidü'l-İrfan*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul tsz.
- _____, *Kasîde-i Bürde Tesbî'i*, haz. Musa Yıldız, H yayınları, İstanbul 2010.
- _____, *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a*, Milli Kütüphane Yazmalar A 1053/2.

- Muslu**, Ramazan, “Halvetiyye’de “Atvâr-ı Seb’a” Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî’nin Atvâr-ı Seb’a Risâlesi”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 8, sayı: 18, Ankara 2007.
- Şimşek**, Selami, *Osmanlı’nın İkinci Başkenti Edirne’de Tasavvuf Kültürü*, Buhara Yay., 2. Bsk. İstanbul 2012.
- Tatçı**, Mustafa, *Malatya’nın Gönül Sultanı Niyazî-i Mısrî*, Malatya Valiliği Malatya Kitaplığı Yayınları, 2013 Malatya.
- _____ *Türk Edebiyatında Tasavvufî Rüyâ Tâbirnâmeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995.
- _____ “Sürgünlerde Bir Veli: Niyâzî Mısrî (k.s.)”, *Keşkül Üç Aylık Tasavvuf ve Kültür Sanat Dergisi*, Sayı: 21, İstanbul 2012.
- Teber**, Ömer Faruk, XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.
- Tuğrulca**, Orhan, *Niyazî-i Mısrî Bilge’nin Sofrası*, Bilsam Yayınları, İstanbul 2012.
- Turyan**, Hasan, *Bursa Evliyaları ve Tarihi Eserleri*, Bursa 1982.
- Vassâf**, Hüseyin, *Sefine-i Evliyâ*, c. 5, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006.
- Yeşilyurt**, Temel, “Kelam Açısından Velâyet-Nübüvvet İlişkisi”, *Harran üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II, Şanlıurfa 1996.
- Yılmaz**, Hasan Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul 2010.
- Yüksel**, Hasan Avni, *Türk İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüyâ*, MEB Yayınları, İstanbul 1996.